

PÉTER ÉS ABA.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

SZABÓ KÁROLY

H. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1872. június 10-ki ülésén.)

PEST, 1872.

EGGENBERGER FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

PÉTER ÉS ABA.

SZABÓ KÁROLYTÓL.

(Székfoglaló Értekezés. Olvasatott a M. T. Akadémia 1872. június 10-iki ülésén.)

A magyar királyság megalapítója István halálával nemzetünk mély gyászba merült. „Magyarország kobza, — mint krónikáink írják, — azonnal siralomra vált, az egész ország népe nagy kesergéssel siratá oly igen szent királyát, s ifjaik és szüzeik gyászba öltözve három esztendeig nem kelének tánczba.“¹⁾

Az országos gyász, melylyel a nemzet első nagy királya emlékét évekig ünnepelte, a mily méltó volt a haza újjáalkotójának multjához, éppen oly híven fejezte ki a nemzet érzelmeit, melyek az István halálára következő szomorú korszakban a hazafiak szívét keserves fájdalommal szorongatták.

István fényes és bölcs uralkodása után a trónra egyenlően méltatlan és alkalmatlan Péter és Aba korában az ország belbékéjét folytonos zavar váltotta föl, s a nemzet vagy a zsarnokság vas vesszeje vagy a forradalom féktelen kicsapongásai alatt vérzett és szenvedett, melyek közé utóbb a pogányság romboló kitörése is vegyült. Magyarország ereje és vére pártharcokban fecsérlődött, egykori tekintélye és hatalma alásülyedt, s függetlensége veszedelemben forgott.

¹⁾ *Kézai, Chron. Hung. II. könyv 2. fej. 1. §. Podhradský kiad. 49. l., Marci Chron. (a bécsi képes krónika) Kiadta Toldy Ferencz. Pest, 1867. 37. l., Chron. Budense. Budae. 1838. 73. 74. l., Thuróczi, Chron. Hung. II. rész 34. fej.*

A nemzet nem csak jogainak porba tapodását, nem csak az ország területének csönkulását fájlalta, hanem a legmélyebb megaláztatás szegyenét is kénytelen volt vérző szívvel tűrni, midőn trónjára az általa elűzött bitorlót idegen hatalom diadalmas fegyverei helyezték vissza, s midőn gyűlölt zsarnoka az addig független Magyarországot, mint a német birodalom adófizető tartományát, vetette védura lábai elébe.

E valóban siralmas de rendkívül tanulságos korszak fordulatokban gazdag s tragicus végesapásokban meghatározó képét szándékozom e lapokon, a mennyire a források bőségeeknek éppen nem mondható adatai engedik, lehető tisztta világításban tüntetni föl.

István, egyetlen fiának s nagy reményű utódjának Imrénék legszebb korában 1031-ben történt halála után lélekben és testben megtörve, uralkodása utolsó éveiben úgy szólván csak árnyéka volt önmagának. A siralomba és imádkozásba merült agg és beteg király mellett a valódi hatalom az önérdékét féltő s jövőjeért aggódó királyné Gizella és idegen kegyencei kezében volt, ki teljességgel nem volt hajlandó férje bekövetkezendő halála után a magyar királyi trón fényéből magányba vonulni, s ha maga nem ülhetett a trónon, arra oly férfit üggyekezett ültetni, ki azt neki és híveinek köszönhease, s kire befolyást gyakorolva a kormány hatalmát, ha egyenesen nem is közvetve, kezében tartassa. E célra Pétert, Urseolo Ottó származott velencei dogának István hugától született fiát, nézte ki, kit István udvarában nevelt, Imre halála után fiává fogadott ²⁾ s a királyi hadak parancsnokává tett ³⁾.

A magyar királyi trón, valamint az Árpáddal kötött etelközi vérszerződés értelmében, úgy az európai középkori trónöröklési rend szerint is Árpád fiúági maradékait illette.

²⁾ Stephanus . . . hunc (Petrum) fecit adoptivum. *Annales Altahenses majores Pertzel Monumenta rerum Germ. XX. köt. 794. l.*

³⁾ Quem in Venecia genitum ad se vocatum iam dudum exercitui suo prefecerat ducem. *Legenda S. Stephani regis major 15. fejt. Endlichernél Rerum Hung. Monumenta Arpadiana 153. l. és utána szórólására Hartoucus, Vita S. Stephani 21. fejt. v. o. 185. l.*

Ezek közül négyen voltak életben: Vazul, István nagybátyja Mihály fia, s Endre, Béla és Levente, Vazul testvére Szár László fiai. István, ki a nemzet ősi szokás által szentesített törvényes jogát sérteni nem akarta, oreje hanyatlását érezve s közelgő halálát sejtve, Vazult szándékozott utódjául a trónra juttatni, s udvari emberének Budának parancsot ada, hogy őt a nyitrai börtönből, hol némi kihágásaiért fogságban tartotta, rögtön hozza udvarába, hogy még életében maga után királylyá tegye ⁴⁾. Szándékát azonban gonosz neje megghiúsította.

Ez a nagyravágyó, eselszövő asszony, ki Vazul trónra léptével rég táplált titkos ohajtásai füstbe meneteletől rettgett s az iránta ellenszenvvel viseltető Árpádiak megtorlásától tarthatott, hogy célját elérhesse, a bűn ösvényére lépni sem iszonyodott. Budával, titkos hívével, tanácsot tartván, ennek fiát Seböst rögtön Nyitrára indította, ki atyját meglökvén a fogoly Vazul szemeit kiszúrta, füleibe forró olmot öntött, s e gaz tette után Csehországba menekedett ⁵⁾.

Istvánnak, midőn ily iszonyúan megnyomorított rokonát

⁴⁾ Misit festinanter . . . Budam . . . qui Vazul, patruelis sui filium, quem recluserat rex propter juvenilem lasciviam et stultitiam, ut corrigeretur, de carcere Nitrie educeret et ad se deduceret, ut eum, antequam moreretur, regem constitueret. *Marci Chronicon 37. l. Chron. Budense 71. 72. l., Thuróczi, Chron Hung. II. rész 33. fejt.* — Ezek Vazul bezáratása okául, melyről *Kézai c. h. 48. l. és a Chron. Pannonense 29. l.* hallgatnak, ifjui kiesapongását adják, mit alapos okul nem fogadhatunk el, miután Vazult, az agg István király apja testvérenek fiát, alig gondolhatjuk ennél sokkal fiatalabbnak s így kiesapongó ifjúnak. Előíttem valószínűbbnek látszik, hogy Vazul Gizella s udvari pártja eselszövénye következtében jutott fogságba.

⁵⁾ *Marci Chronicon* s több hazai kronikáink c. h. — Ezek ellenében egyedül a bajorföldi alteichi monostor évkönyve tulajdonítja a Vazulon elkövetett kegyetlenséget magának Istvánnak, azt állítván, hogy István, miután Pétert fiává fogadta s országában örökösévé tette, filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit, et parvulus eiusdem exilio relegavit. *Annales Altahenses majores Pertzel c. h. XX. köt. 794. l.* — A bajor monostori évkönyv ezen állításának, mely lélektanilag éppen nem indokolható, hazai kronikáink ellenében fontosságot éppen nem tulajdoníthatunk, s azt csak a bajor Gizella iránti részrehajlásból származtathatjuk, melylyel a bajor szerzetes ennek bűnét palástolni ügyekezett.

elője vezették, csak könyei és sohajai voltak a szerencsétlen számára; karját, királyi tekintélyét, melyet legközelebbi környezete bitorolt, nem érezte többé erősnek arra, hogy ez irtóztató bünt megtorolja. Sőt méltán tarthatván attól, hogy a gonoszság képes és kész lehet a többi Árpádfiak életére is törni, magához hivatván rokonait, Endrét, Bélát és Leventét, maga tanácsolá nekik, hogy meneküljenek a fenyegető veszély elől, melytől őket megóvni nem állana hatalmában. A testvérek, a Péter kezében összpontosított katonai erő ellenében magokat biztosságban nem érezhetve, jónak láták az életökért aggódó király tanácsát megfogadni s jobb idők forduláig Csehországba vonák magokat ⁶⁾.

Hogy István sejtelve és aggodalma nem volt alaptalan, igazolja az orgyilkossági kísérlet, melyet a gonoszság az ő élete ellen is intézni nem irtózott. A testőrségből, mely a trónra vágyó Péter parancsnoksága alatt állott, négyen, gyaníthatólag Péter érdekében s általa megvesztegetve, összeküldtek, hogy a beteg ágyában tehetetlenül fekvő királyt meggyilkolják. Egyiknek sikerült estve világgyújtás előtt észrevétlenül belépőzködni a király háló termébe, azonban a mint annak ágyához közeledik, remegő kezéből a köpönyege alá rejtett tört elejt, a fegyvercsörrenésre ágyából a tisztas ősz fölemelkedik, az ijedtében térdre omló bűnöst kérdőre vonja, s a kegyelemért esdeklőnek, miután bűnét és büntársait bevallotta, megbocsát. Az orgyilkos három társa méltó halállal lakolt: de a bűn valódi szerzője fölfedezetlen és büntetetlen maradt ⁷⁾.

Ily viszonyok között Istvánra nézve a halál, mely őt esti és lelki súlyos szenvedéseitől megszabadítsa, csak ohajtandó lehetett. Neki az életben többé nem volt mit veszteni;

⁶⁾ *Kézai, Chron. Hung. Marci Chron.* s többi krónikáink e. h. — Béla longyelországi bujdosását egyenesen Péternek tulajdonítja IV. Béla király, László, Lónya fia, részére számos erdélyi faluról 1245-ben kelt adománylevelében, e szavakkal: *Quas possessiones per litteras primi Beae Regis, qui dum in partibus Poloniae, propter Petrum, qui nomen Regis sibi potenter Hungariae adscripserat, pro tempore mansisset... Fejér, Cod. Dipl. Hung. Tom. IV. Vol. I. 393. l.*

⁷⁾ *Hartvicus Vita S. Stephani* 20. feje. Endlichernél *Monum. Arpadiana* e. h. 184. 184. l.

lelkét, midőn közelgő halálára gondolt, csak nemzete jövője aggaszthatta. Hogy nyugodtan halhasson meg, biztosítót kíván magának szerezni, hogy nagyszerű művét, melyet a nemzeti főmaradás egyetlen egy föltételének hitt, melyért annyit küzdött és áldozott, a keresztyén magyar államot, utódja és országa nagyjai a netalán kitörendő viharok közt hiven fogják védeni és oltalmazni. Magához hivatván azért a püspököket és országa nagyjait, hűségükbe ajánlá utódját Pétert, kinek neveltetésében elég kezességet látott, hogy a keresztyénséghez hiven fog ragaszkodni, inté őket, hogy maradjanak meg igaz hitökben, az igazságban, alázatosságban, testvéri szeretetben, de különösen legyenek hű őrzői a keresztyénség ujdón veteményes kertjének ⁸⁾. Neje jövőjéről is gondoskodva Péternek szívére kötötte, hogy az özvegy királynét tiszteletben tartsa, jószágaiból, melyeket neki adott semmit el ne vegyen, s esküt vőn tőle, hogy a királynét mind azok ellen, kik ellene törekednének, teljes erejéből védni fogja; mire udvara nagyjai is hasonlóan esküvel kötelezzék magokat ⁹⁾.

Igy hunyt el a nagy király 1038. augusztus 15-dikén, s így jutott koronája, melyet ő méltósággal és dicsőséggel viselt, melyet az ő korában a külföld tiszteletének s a nemzet szeretetének fénye övezett, Péter fejére, ki annak ragyogását csakhamar homályba borította, s a trónt és keresztyén vallást zsarnoki döllyével, maga és kalandor kegyenczei feslett erkölccsel, a jogaiban lábbal tapodott s érzelmeiben vérig sértett nemzet szívében gyűlölet és utálat tárgyává tette.

Pétert, mint láttuk, udvari pártja segélyével Gizella emelte a trónra, azzal a számítással és reménnyel, hogy a hatalom, melyet az ifjú király neki köszönhet, mint agg férje életének utolsó éveiben, továbbra is kezei között marad ¹⁰⁾.

⁸⁾ *Hartvicus e. h. 185. l.*

⁹⁾ *Annales Altahenses majores Pertanél e. h. XX. köt. 794. l.*

¹⁰⁾ A *Legenda S. Steph. regis maior* és utána *Hartvicus Vita S. Stephani, Endlichernél Monum. Arpadiana* 145. és 174. l. azt állítja ugyan, hogy István király Gisela... *unctione crismali perunctam gestamine*

s ő Magyarország kormányára döntő befolyást gyakorolva ki fogja vinni azt a titkos tervet, mely, míg István élt, csak el volt halasztva, de attól a pillanattól fogva, midőn nyugatról az első térítő szerzetes magyar földre lépett, soha föl nem volt adva, hogy tudniillik Magyarország, önállóságából kiforgatva, a német birodalom alá vettessék ¹⁾. Azonban számításában, legalább a maga személyét illetőleg, keserűen csalatkozott.

Péter trónra jutva csakhamar kimutatta, hogy a kormányon, melyet saját kénye kedve szerint ohajtott kezelni, maga mellett társat tűrni nem akar, s a hatalmat sem az özvegy királynéval, sem a nemzet előkelőivel, a királyi tanácsal, nem hajlandó megosztani. Udvarából a magyar hazafiakat eltávolítván magát német és olasz kegyenczeivel vette körül, az ország fő méltóságait, a királyi várak ispánságait a magyaroktól elvévén németeknek és olaszoknak osztogatta, a királyi gazdak jövedelmeket kicsapongó dobzódás közt idegen kegyenczeire tékozolta, kik telhetetlenségökben a népet kiméletlenül nyűzták. Maga és udvari népe, a szomérem minden érzését levetkezve, a fajtalanságot nyíltan üzte; a hol a király és kísérete megfordult, senki biztosságban nem lehetett, hogy neje vagy leányai nem lesznek-e a buja szenvedélyek áldozataivá. Az ország törvényeit lábbal tapodta, a nemzet erkölceit ledér könnyelműséggel megvetőleg sértette. Az idegen udvaroncok ellen panaszt emelő s szenvedett sérelmeikért orvoslást kereső honfiakat megvető gúnynyal utasította el, s határt nem ismerő dölyfében nyíltan fenyegette őket, hogy ha bizonyos ideig uralkodhatik, az ország valamennyi méltóságát, a bíróságokat, a katonai és polgári tiszteket, a legfőbbtől legalsóbbig, németeknek és olaszoknak osztogatja

corone regni sociam esse constituit: de bizonyosan nem tévedünk, ha azt hisszük, hogy a királyné csak István vég elgyengültsége után birt és birtokot döntő befolyással a kormány ügyeire.

¹⁾ Regina vero Kysla consilio iniquorum Petrum Unctum . . . regem fecit super Hungaros, ut pro libitu posset motus sue voluntatis perficere, regnumque Hungarie amissa libertate Teutonicis subderetur. *Kézai, Chron. Hung. II. rész 2. fej. 2. §. 50. l. Marci Chron. 38. l. Chron. Badense 75. l. Thuróczi II. rész 34. fej.*

az országot idegen gyarmatosokkal rakja meg s a német birodalom fensősége alá veti ²⁾.

Ily féktelen szenvedélyes ember az özvegy királynénak a kormány ügyeire gyakorolni megkísérlett befolyását sem szívelhette, s nem sokára gondoskodott róla, hogy az alkalmatlan beavatkozástól, melyet Gizella az ő érdekében tett régi jó szolgálatokért jogosultnak tartott, végképen megszabaduljon. Alig egy évet töltött vele tisztosságesen s ekkor álarozát levetve ellene is erőszakos jellemének egész durvaságával lépett föl. Gazdag uradalmait, melyeket Istvántól még életében kapott volt, magán kincstárát erőszakosan elfoglalta, s esküt csikart ki tőle, hogy meghagyott vagyonából az ő engedelme nélkül senkinek többé semmit sem ad. Sőt személyes szabadságától is megfosztotta, egy városban, — hihetőleg Veszprémben, — oly szoros felügyelet alatt tartván, hogy onnan ki sem léphetett s idegenek vele nem érintkezhettek. ³⁾

Még az egyházi rend irányában sem mutatott több kiméletet, holott az ország főpapjai, nagyobb részint idegenek lévén, trónra jutásában Gizellával együtt bizonyosan szívesen közreműködtek. Két püspököt erőszakosan megfosztott méltóságától, s helyökbe másokat nevezett ki ⁴⁾, kik féktelen kicsapongásaira szemet hunyni hajlandóbbak lehettek.

A bent erőszakos uralkodó az ország kül ügyeiben is saját kénye és szeszélye szerint intézkedett. Midőn trónra lépett, a csehek követtséget küldvén hozzá fölkérők, hogy a bujdosó lengyel fejedelmet Kázmért, ki alattvalóitól elűzetve István udvarába menekült, s kit István, a csehekkel, a lengyelek legnagyobb ellenségeivel, barátságban lévén, nem eresztett szabadon, ne bocsássa el, ha velők barátságban akar maradni. E kérelemre Péter ily büszke választ ada: „Ha volna régi törvény, mely azt tartaná, hogy a magyarok királya a csehek fejedelmének tömlöcztartója, akkor megtenném, a mire kérték“ s a cseh követeket megvetőleg utasította el, sőt Kázmért gazdagon megajándékozva száz lovassal Németországba küldé, honnan az nemsokára 1039-ben ötszáz

²⁾ *Kézai c. l.* s többi hazai krónikáink.

³⁾ *Annales Altahenses majores Pertzel c. l. XX. köt. 794 l.*

⁴⁾ *U. ott. 795. l.*

lovassal hazájába visszatérvén, országát a csehektől és pomeránoktól megtisztítva visszafoglalá ⁵⁾).

Nem sokára azonban ezután Pétert a cseh fejedelem Bretisláv szövetségében találjuk, ki országát a német birodalomtól függetlenné tenni törekedve a II. Konrád császár halála után 1039-ben trónra lépett III. Henrik német királlyal háborúba keveredett. Mi bírhatta rá Pétert, hogy a csak imént visszautasított cseh fejedelmet a hatalmas német birodalommal szemben fegyverrel támogassa, nem tudjuk; de gyaníthatjuk, hogy a Gizella királynén elkövetett sérelem hozta őt meg hasonlításba a német udvarral s Németország megtámadásával az onnan várható megtorlást igyekezett megelőzni és elhárítani.

Már az 1039-re következett télen Péter hadai a német birodalom nyugoti széleit tüzzel-vassal dúlták s foglyokkal és zsákmánnyal megrakodva tértek vissza ⁶⁾; az 1040-diki őszi hadjáratkor pedig, midőn Henrik Csehországot, délről a Cseherdő, éjszokról az Érezhegység felől, két hatalmas sereggel támadta meg, de a határhegyek elsánczolt szorosáiban mindkét helyt tetemes vereséget szenvedvén eredménytelenül vonult vissza, a Péter által küldött dandárok a cseheknek a győzelem kivívásában a legnagyobb segítséget szolgáltaták ⁷⁾.

A következő 1041-dik évben Henrik, ki égett a vágytól, hogy a fegyverein legelső hadjárata alkalmával ejtett csorbát kiköszörülhesse, hogy a hódolatról hallani sem akaró Bretislávot megtörje, a nyár derekán ismét két oldalról, most még erősebb seregekkel támadta meg Csehországot. Dél felől maga vezérlé a támadást. A Cseherdő egyik elsánczolt szorosával szemben táborba szállván néhány napig sike-

⁵⁾ *Chronica Polonorum* Pertzel c. h. VIII. köt. 437. 438. l.

⁶⁾ 1039. Petrus Rex Ungariorum hiemo terminos regni sui (Henrici) invadens, praedis, incendiis et captivitate depopulatur, mond az egykorú Reichenau Hermann, ki egyébiránt Péternek további részvételéről a cseh-német háborúban egy szóval sem emlékezik, *Herimanni Augiensis Chron.* Pertzel c. h. V. köt. 123. l.

⁷⁾ Boemico etiam duci, suo seniori nostro regi repugnantí, maximo fuerat subsidio prioris anni, ut diximus, autumno, írja 1041-re az *Annales Altahenses majores*, Pertzel XX. köt. 794. l.

retlen alkudozásokat folytatott, egyszerre azonban hadainak nagy részével fölkerekedvén, bizodalmas híve Günther remete kalauzolása mellett, ki e rengetegekből harmincz évnél többet töltött, titkos ösvényeken az országba hatolt, a csehek állomásait megkerülte s az ország déli részét hat hétig tüzzel-vassal pusztította. Éjszakon az ország határait Prkos bilini zsupán védte, kinek seregében harczoltak a morvaországi csapatok s a Péter által segélyül küldött három magyar dandár is ⁸⁾. Itt azonban a megvesztegetett vezér az ellenállást csak színleg folytatta s utat engedett az ellenségnek az ország szívébe nyomulni. A két felől előnyomuló német hadak már a fővárost Prágát fenyegették, ekkor a püspök számos előkelővel hódolva járult Henrik elébe; végre Bretisláv is, a további ellenállást sikeretlennek látva, követői által alkudozásba bocsátkozott, Henriktől kegyelmet kért és nyert, s hódolata biztosítékául őt kezeset adott, kik közt volt legidősb fia Szpitignev is. Henrik célját érve diadalmasan tért vissza Regensburgba, hol két hét múlva octoberben Bretisláv fényes ajándékokkal megjelenvén ünnepélyes esküvel kötelezte magát ura hűségére ⁹⁾, melyet azután haláláig híven meg is tartott.

Csakhamar ezután Henrik királyt még nagyobb szerencse érte, midőn a csak imént megalázott cseh fejedelem szövetségese Péter, a fegyverre kelt magyaroktól elúszva, hozzá menekült s trónja visszafoglalására tőle kért segédelmet, és így a legkedvezőbb alkalmat nyújtotta neki Magyarország ügyeibe avatkozni s magát azzal a reménnyel ke-

⁸⁾ Hunc enim (Prkos) dux praefecerat toti cohorti, quae fuerat de Moravia, et tribus legionibus, quae fuerant missae in auxilium de Ungaria. *Cosmas Pragensis* Pertzel c. h. VIII. köt. 74. l. — Az 1135-ben 80 éves korában elhalt Kozma prágai dékán ezen tudósítását, ki a magyar segélyhadak jelenlétét egyenesen a csehekre nézve szerencsétlen 1041-diki háború idejére teszi, nem tartotam elvetendőnek; bár a német krónikák s köztök az ezen hadjáratról legbővebben szóló alteichi évkönyvek is Péter segítségét csak az 1040-diki szerencsés cseh háborúban említik, melyet azonban némely évkönyvek, mint az *Annales Hildesheimenses* és *Wirsburgenses* Pertzel III. köt. 104. l. és II. köt. 243. l. hibásan helyeznek 1041-re.

⁹⁾ *Annales Altahenses majores* Pertzel XX. köt. 795. 796. l.

csegetni, hogy a magyar nemzetet is felsősége elismerésére fogja kényszeríteni.

Míg ugyanis Péter hadainak nagy része az ország határán kívül táborozott, a nemzet előkelői, némely püspökök tanácsára, titkon összegyűlve szövetkezének, hogy hazájokat a kiállhatatlan zsarnokságtól megszabadítsák. Az Árpádfiak, kiket a korona jogosan illetett, az országtól távol bujdosóban lévén, fejökké István király húgának férjét, az Árpáddal bejött Ed és Edömér kún hadnagyok ivadékát, Abát, keresztnevéen Sámuelt, választák, ki a Mátra mellékén s az általa épített Aba-Ujvár vidékén terjedelmes jószágokat birt s az országban nagy népszerűségnek örvendett.¹⁰⁾

Az elégtelennek, mihelyt a fölkelést a vidéken szervezték s ügyök diadalába bizhattak, Péternél azzal a követeléssel állottak elő, hogy gonosz tanácsosát Budát, mint mindnyájok közös ellenségét s az ország nyomorának egyik legfőbb okozóját, szolgáltatassa kezeikbe, hogy érdemlett büntetéssel lakoljon. E határozott föllépésre Péter, ki az Aba és hivei által megindított nemzeti forrongás elfojtására magát elég erősnek nem érezve nem tarthatta tanácsosnak a közelgő vést ön fejére fölhívni, nem mert tagadó választ adni s Budát a nemzet bosszújának áldozatul oda dobta. A gaz tanácsost rögtön darabokra vagdalták s két fiának szeméit kiszúrták. E véres jelenet mintegy jeladásul szolgált a forradalomra, mely mint a nemzeti sérelem és fájdalom általános s kitörésében oly erős volt, hogy leküzdésére az egy-

¹⁰⁾ *Kézai Chron. Hung. II. rész 2. fejt. 3. §. 34. l., Marci Chron. 39. l., Chron. Budense 78. l., Thuróczi II. rész 36. fejt.* — Aba kún származását, valamint Sámuel keresztnevét, egyedül Béla király *névtelen jegyzője* említi 32. fejt., ki szerint őt kegyességéért nevezték Abának (apának). Ha ezen szójtáskot nem vehetjük is történelmi valóság gyanánt, de már a Sámuel nevet, mely az Aba név mellett később kori krónikásainknál tökéletesen fellelhető, fényesen igazolva látjuk ezen királyunk »Samuel Rex« köriratú pénzei által, melyek mind veretre, mind súlyra és anyagra teljesen egyeznek István, Péter és Endre királyaink pénzeivel. — Ha a névtelen jegyző, kinek hitelességét kül- és belföldön annyian törekednek lerombolni, az ő korában még ismert Sámuel nevet ön nem tartotta volna, most a világ legtudósabb órmészai sem tudnák ezen pénzeket kinek tulajdonítani.

szerre magára hagyatott udvari pártnak gondolni sem lehetett. Péter saját életét sem érezvén többé biztonságban, kevesed magával, kik hozzá hívek maradtak s a nemzet bosszújától méltán rettegték, még azon éjjel megszökött¹⁾ s a vérét szomjazó fölkelők csapatai között csak nagynehezen menekülhetett sógorához Adalbert osztrák örgrófhöz.²⁾

Ez alatt a nép, mely a királylány kikiáltott Aba zászlai alá árviz gyanánt tódult, szívében rég táplált gyűlöletnek s elfojtott bosszúvágyának kielégítésére szabad tért nyerve, idegen nyomorgatóit, a Péter zsarnokságában részes tanácsosokat és tisztviselőket, a hol csak kézre kerithette, irgalom nélkül öldökölte; Sebösnek, Vazul megnyomorítottjának, előbb kezét, lábát összetördelte s azután végezte ki³⁾; némelyeket kerékbe tört, másokat kövel vert agyon. Krónikáink ezen fölkelés és kitörés legfőbb vezetőiül és intézőiül az ország három főemberét, Visket, Taiszlánt és Péczelt említik.⁴⁾

¹⁾ *Annales Altahenses majores Pertusé XX. köt. 794. l.* — Ezen bajor évkönyv, melynek részrehajlása a bajor Gizella iránt kézzelfogható, a magyarok fölkelését egyenesen Gizella föllépésének tulajdonítja, ki az ország nagyjait összehíván s Pétertől három éven át szenvedett sérelmeit eléjük adván. Őket védelmére tett esküjük szentségére figyelmeztette. Így léptek azután föl ezek Péternél először Gizella érdekében, s miután kérelmüket a király döllyösen visszautasította, csak akkor követelték a gonosz tanácsos Buda halálát, s csak Péter megszökése után választották Abát királyukká. Hogy a fölkelés eredetének ezen színezése hamis, kétségtelen; a nemzetnek nagyon is elég oka volt szabadsága visszavívására, szenvedései megtorlására fegyvert ragalni, s azt bizonyosan nem tette Gizella érdekében, ki mint a zsarnok Péter trónra emelője, Vazul megnyomorítója s az Árpádfiak üldözője, a nemzeti párt gyűlöletének egyik legfőbb tárgya volt.

²⁾ Ungari perfidí, írja 1041-re az egykorú Reichenau Hermann, Ovonom quendam regem sibi constituentes Petrum regem suum occidere moliantur. Qui vix fuga lapsus primo ad marchionem nostrum Adalbertum sororis suae maritum profugus venit, *Hermannii Augiensis Chron. Pertusé c. h. V. köt. 123. l.*

³⁾ Hazai krónikáink így végeztetik ki Seböst, kinek halálát az alteichi évkönyvekben 1039-re találjuk jegyezve a szavakkal: Schobisch marchio Ungariae eodem anno est defunctus. *Annales Altahenses majores Pertusé XX. köt. 793. l.*

⁴⁾ In his autem rebus gerendis tres de principibus regni praecipui fuerunt; unus vocabatur Viske, secundus Toyslan, tertius vero Pecz, qui

Aba rövid idő alatt roppantra nőtt táborával ellenállás nélkül vonult be a királyi székvárosba, s a nép örömmujongása közt ünnepélyesen megkoronáztatott. Azonnal országgyűlést tartván legelső gondja volt, hogy Péter minden önkényes rendeletét s az általa behozott törvénytelen adókat eltörölte, s a magyar törvények erejét visszaállította ⁵⁾. A Péter által erőszakosan elmozdított két püspököt is vissza akarta méltóságába helyezni; mivel azonban ezek helyei időközben már be voltak töltve, ez ügy elintézését a római pápa ítélete alá bocsátva ettől tette függővé ⁶⁾. Hihető, hogy ezen országgyűlés határozta azt is el, hogy Henrik királyhoz, kinél Péter segélyért könyörögve szíves fogadtatást talált ⁷⁾, Aba követséget küldjön, a végre, hogy annak ez ügyben adandó válaszából az ország magát tájékozhassa, vajon Németország részéről békét várhat-e, vagy háborúra kelljen készülnie.

A magyar követség Henrik királyt a karácsonyt ünnepelve Strassburgban találta. A válasz, melyet kérdéseire kapott, hogy tudniillik ellensége-e Abának azért, hogy Pétert kikergette, vagy hajlandó volna-e vele állandó békében élni, ha nem volt is határozottan fenyegető, de nem is lehetett megnyugtató. „Ha ő óvakodik engem és az enyéimet joga-

libertatem gentis suae quaerebant. *Marci Chron.* 40. l., *Chron. Budense* 79. l., *Thuróczi Chron.* II. rész 36. fejt. — A két utóbbiról az alteichi évkönyv is emlékezik e szavakkal: Harum rerum summa a duobus regni principibus est perpatrata, quorum unus *Ztoisla* nomen habuit, alter *Pehzili* dictus fuit. *Annales Altahenses majores* Pertznél c. h. XX. köt. 795. l. — Ezen fölkelést hazai krónikáink Péter uralkodásának harmadik évére, és így a külföldi forrásokkal egyezően 1041-re teszik.

⁵⁾ Aba vero regali potestate sublimatus consecratus est in regem. Omnes autem constitutiones et exactiones, quas Petrus Rex secundum consuetudinem suam statuerat, Aba Rex in irritum revocavit. *Marci Chron.* *Chron. Budense* és *Thuróczi c. h.*, rövidebben *Kézai II. rész 2. fejt. 3. §. 51. l.*, ki megjegyzi, hogy Hungarorum scita iussit observare. — Világosan országgyűlésről szól az alteichi évkönyv, mely megemlíti, hogy Obo regio more est consecratus, ezt mondja róla: Habito sinodico concilio, cum communi episcoporum et principum consilio omnia decreta rescindi statuit, quae Petrus iniuste secundum libitum suum disposuit. *Annales Altahenses majores* Pertznél c. h. XX. köt. 795. l.

⁶⁾ *Annales Altahenses c. h.*

⁷⁾ Ad Henricum veniens pedibusque eius provolutus veniam et

lanul bántani, én nem akarok ellenségeskedést kezdeni: de ha ő kezdendi meg, majd megérzi, hogy Isten segítségével mit tehetek.” ⁸⁾

Aba király a választ fenyegető kihívásnak tekintve, szerencséjébe s a nemzet erejébe elbizakodva, talán azért is, hogy a lázas izgatottságban lévő nemzet harcias szenvedélyének tért nyisson s a tömeg zsákmányszomját kielégítse, oly lépésre hagyta magát ragadtatni, melyet, ha helyzetét s ellenfele erejét komolyan számba veszi, józanul csak akkor merhetett, ha biztosan számíthatott volna arra, hogy e lépése következményeinek bátran szemébe nézhet, s az általa föl idézendő viharban maga és nemzete a helyet emberül meg akarja és meg bírja állani.

Követei visszatérével Aba hadait azonnal összegyűjtötte, s hogy készülteiről a külföld hirt ne vehessen, országában valamennyi idegent, a külföldi kereskedőket, sőt még a fejedelmek követeit is letartóztatta. Hadait három felé osztva, egyszerre három felől rontott be a német birodalom határaiba. Maga a legerősebb hadtesttel a Duna déli partján, vezére szintén tekintélyes erővel a Dunától éjszakra nyomult elő, míg egy kisebb csapat a Dráva mellékén a karinthiai örgrófságot rohanta meg. Aba könnyű lovasságával csaknem észrevétlenül nyomult a Traisen folyóig ⁹⁾; innen szá-

gratiam imploravit et impetravit. *Herimanni Augiensis Chron.* Pertznél c. h. V. köt. 123. l. — Rex noster excepit eum cum omni gratia et plurima illi impendit beneficia. *Annales Altahenses majores c. h.*

⁸⁾ Si quidem illo me et meos cavet iniuriis lacessere, ego nolo inimicitias incipere, sin vero ipse inceperit, quid possim, Deo auxiliante sensurus erit. *Annales Altahenses majores c. h.* 796. l. — Hazai krónikáink, melyek az ezen s a következő évek történetei leírásában az alteichi évkönyvet követik s gyakran szóról szóra kiírják, a választ ellenséges színbentüntetve föl így adják: Quia meos iniuriis lacessivit, quid vel quantum possum, ipse sentiet. *Marci Chron.*, *Chron. Budense* és *Thuróczi c. h.* — Miután Henrik Aba részéről eddig sérelméről nem panaszkodhatott, világos, hogy a magyar krónika e helyének szerkesztője azért tért el az alteichi évkönyv szövegétől, hogy Aba berohanását a német földre igazolja és szép színbe öltöztesse.

⁹⁾ Ez a mai *Triesting*, mely Laxenburgnál szakad a Schwechat vizébe. Ekkor még hazánk határai a Lajta vagy Sár vizén túl körülbelül idáig terjedhettek.

guldozó csapatokat bocsátott szét, melyek a falvaikban s házaikban meglepett lakosokat, kik télvíz idején ily veszedelemre nem is gondoltak, részint kirabolták, részint rab-szíjra fűzték, s azokat, kik fegyverrel akartak ellenállani, leöldökölték. A dúlás és égetés februárius 16-dikán hajnaltól fogva estig tartott. Az éjt Aba Tuln városa alatt táborozva töltötte, honnan hadai ujjongva vonultak haza; mert, mint az egykorú alteichi évkönyv írója följegyezte, soha a bajor földről annyi zsákmányt nem vitt el Magyarország.

A mily szerencsével járt itt Aba, éppen oly kudarezot vallott vezére. Ez is véletlen rohanva be a Duna éjszakai partján gazdag zsákmányra tett szert, de azt csúfosan elvesztette. Adalbert osztrák örgróf ugyanis fiával Liutpolddal s alig harmincz főre menő nehéz gyaloggal éppen akkor itt tartózkodott. Felszólítására a falvakban szétszórva lakó nemesség hirtelen összegyülekezett, s bár a magyarokhoz képest csekély számmal volt ¹⁰⁾ egymást buzdítva elszántan vonult az ellenség elébe, készebb lévén inkább meghalni, mint ily gyalázzal életben maradni. A tíz zászlóalj magyar-ság három osztályra volt szakadva; az egyik a zsákmányt és tömérdek fogolyt őrizte, a másik a közelgő német sereg ellen vonult, míg a harmadik kerülő úton igyekezett az ellenséget hátba fogni. A bátor német sereg vitéz ellenállását a legszebb siker koszorúzta. A magyarok rövid de véres harc után, melyben közülök sokan elestek, futásnak erednek; a németek ekkor fogoly honfiai megsabadtására rohannak; azok a viadal döntő perceiben öreik ellen fordulnak, őket késsel, láncával, mindennel mi kezök ügyébe eshetett, öldökölni kezdik s így a győzelem kivívását honfiai-nak tetemesen megkönnyítik. A mint a győztes németek a csatatérről fáradtan elvonulnak, megdöbbenve veszik észre a harmadik magyar csapat közelgetését. Ennek rohamát is elszántan fölfogják s vitézül visszaverik, azután ők válnak támadókká s egyszersmind a csatatér uraivá. A megszaladt magyarokat az üldöző német lovasság a Morva

¹⁰⁾ Az alteichi évkönyv, honfiai dicsőségét annál nagyobb fényben kívánva fölüntetni, kézzel fogható túlzással alig 300-ra teszi a német harezosok számát tíz zászlóalj (legio) magyar ellenében.

folyónak szorítja, azok menekülést keresve vakmerően neki ugratnak a sebes folyónak, melynek hullámaiban a tolongás közben számosan merülnek el. A vezér nagy bajjal átúsztatva megmenekült ugyan, de sorsa keservesebb lett a halálnál; mert Aba, ki e gyalázatos veszteség miatt vad haragra lobbant, feleletre vonván tisztétől megfosztotta s mások rettentő példájára mind két szemét kiszúratta.

Nem sokkal jobb szerencsével járt a Karinthiába betört hadosztály sem, melyet, a mint zsákmánynyal és foglyokkal terheltén haza felé vonult, Gottfried örgróf, Lambachi Arnold fia, Pettau környékén utól érven megtámadta, szétverte, s a zsákmányt kezeikből szerencsésen visszaszikkará. ¹⁾

E néhány napig tartó s csak félig sikerült rabló berohanás, mely a hadjárat nevet nem érdemi, melynek anyagi haszna bizonyosan nem érte föl a két helyt szenvedett vereség és gyalázat leverő hatását, Aba részéről végzettszerű ballépésnek bélyegezhető. Hetyke kihívása volt az a német nemzetnek, melynek trónján a fiatal, nagyratörő III. Henrikben olyan fejedelem ült, ki a csehek nemzeti ellenállását vas karral leverve csak az imént mutatta meg,

¹⁾ Így adja ezen berohanás történetét az *Annales Altahenses majores Pertusé* XX. köt. 796. 797. l. Ebből merítették előadásukat hazai krónikáink, mi kétségtelen abból, hogy Aba rabló belütsége napját, a Traisen folyót, a Tuln alatti éjjelést éppen azon szavakkal említi, mint az idézett évkönyv. Krónikáink azonban az éjszakai hadsereg megveretését elhallgatják s a magyarokat a Duna mind két partján egyenlő szerencsével működöttetik. Ezt annyival kevésbé lehet elfogadnunk, mert Adalbert és Liutpold győzelmét az egykorú Reichenau Hermann is világosan említi, ki e berohanást 1042-re röviden így írja le: *Ovo Ungariorum tyrannus, ob susceptum a rege nostro Petrum, divisio bifariam exercitu suo fines Baioariae ex utraque Danubii parte deprædans et incendens populum. Sed una pars exercitus eius a septentrionali parte Danubii ab Adalberto marchione et Liutpaldo ad internecionem deleta est. Herimanni Augiensis Chron. Pertusé V. köt. 124. l.* De már a karinthiai vereséget a budai krónikán kívül többi krónikáink is elismerik, mondván: *cum inde redirent honorosi, Gotfridus Austriæ Marchio circa Petonium insultum faciens super eos, eorum spolia fertur abstulisse. Kézai Chron. Hung. II. könyv 2. fejt. 3. §. Podhr. kiad. 52. l., Marci Chron. 40. l., Thuróczi II. rész 36. fejt.* — Hogy itt Gottfried tévedésből van osztrák örgrófnak nevezve, kétségtelen.

hogy birodalma érdekében a háborútól nem irtózik s a csaták mezején, mint hivatott vezér, elemében érzi magát. Aba a helyett, hogy trónján magát megszilárdítva, országa zilált belviszonyait rendezve, nyugodtan várta volna be a Henrik által Péter érdekében netalán teendő föllépést, s ha ez meg merészi támadni, Magyarország függetlenségének veszélyben forgását, a nemzet önrendelkezési jogának sérelmét hangoztatva, a háborút az egész nemzet előtt népszerű jogvédelmi harczzá tette volna, a jogtalan támadás terére lépve maga nyújtott ellenfelének ürügyet, melylyel az önálló magyar állam ellen intézett terveit a jogos megtorlás palástjával fedezze.

Henrik kapva kapott az alkalmon, hogy Magyarország ügyeibe avatkozhassek. Kölnbe, hol a husvétot ünnepelte, országa nagyjait egybehíván a magyar ügyek fölött velök tanácsot tarta. Azok egy szívvel lélekkel arra szavazának, hogy a szenvedett sérelmet fegyverrel kell megtorlani s az elhűszolt foglyokat meg kell szabadítani. Henrik e végzést örömmel szentesítette s Péternek ünnepélyesen megígérte, hogy trónjára visszahelyezi.

A hadjáratra Henrik a vállalat nehézségéhez illő nagyszerű előkészületeket tett, melyek néhány hónapi dolgot adának. E közben Wirzburgból, hol a pünkösdöt ünnepelte, Brunó püspököt követségbe küldé Vilmos poitiersi grófhhoz, hogy annak leányát Ágnes számára jegyezze el. A nyár vége felé osztán a Duna két partján jól felszerelt roppant sereggel vonula alá a magyar határszél felé ²⁾.

Itt először is Haimburgot, a magyarok egyik erős végvárát, s Pozsonyt vette be s dúlta föl ³⁾. Minthogy azonban hadainak előnyomulása a Duna déli partján a folyók és ter-

²⁾ Az alteichi évkönyv, mely Péter és Aba korára legbüvebb forrásunk, az után-hogy Henrik pünkösdkor (május 30-dikán) Wirzburgban való mulatását említi, rögtön mondja: *expeditio vero facta est mense sequenti. Annales Altahenses majores e. h. 797. l.* Hogy azonban ezen évkönyv eredeti szövegében, mely ma nem létezik, mense *Septembri*-nek kellett állani, biztosan következtethetjük az egykorú Reichenau-i Hermann szavaiból, ki ezen 1042-diki hadjárat leírását e szavakkal kezdi: *Henricus quoque rex autumno Pannonias petens...* *Herimanni Augiensis Chron. Pertzel V. köt. 124. l.*

³⁾ Heimenberg et Brozesburg evertit. *Herimannus Augiensis e. h.*

jedelmes mocsárok miatt igen még volt nehezítve ⁴⁾, a cseh fejedelem Bretisláv tanácsára, ki serogével személyesen vett részt e hadjáratban, egész erejét a Duna bal partjára vetette át. Itt a vidéket, ha hódolni nem akart, kiméletlenül dúlva s a száguldozó magyarokkal kétszer szerencsés harcztot víva a Garan vizéig hatott ⁵⁾, s a földült és fölégetett Haimburggal és Pozsonnyal együtt összesen kilencz várost hódított meg ⁶⁾. A védtelen lakosok a diadalmasan előnyomuló Henrikhez követségeket küldözve, minden kívánságát teljesíteni ígérkeztek, azt azonban határozottan kinyilatkoztatták, hogy Pétert, kit magával hozott s kit iszonyú átkokkal halmoztak el, soha királyuknak vissza nem fogadják ⁷⁾.

A tél közeledtével, mely ez évben korán és erősen köszöntött be, Henrik nem látta czélszerűnek a tovább nyomulást, s egyelőre megelégedve a kivírt eredménynyel, hadait

⁴⁾ Quia flumina australem (Danubii partem) et paludes munierant. *Ugyanő u. o.*

⁵⁾ Usque ad Grana flumen vastavit, seu in deditionem accepit, et pars exercitus bis numero Ungariis incursantibus congregiens strages magnas effecit. *Ugyanő u. o.* — A Duna északi partjára helyezi ezen hadjáratot az *Annales Augustani* is 1042-re írván: *Henricus rex Pannoniam petens septentrionales Danubii partes vastat. Pertzel e. h. III. köt. 125. l.* valamint, hibásan 1043-ra téve, a corveyi monostor évkönyve is: *Prima expeditio regis in Ungariam, Deique dono totam provinciam in occidentali parte Histri subegit. Annales Corbejenses Pertzel e. h. III. köt. 6. l.* — Tévedve teszi ezen hadjárat színhelyévé a Rába vidékét a közel korú hírschfeldi vagy aschaffenburgi szerzetes Lambert, ki szerint 1042. *Rex prima expeditione in Ungariam facta praedictum Ouban fugavit, usque ad fluvium Raban pervenit, tres urbes maximas cepit, acceptoque a provincialibus jurejurando in pace remeavit. Lamberti Hertzfeldensis Annales Pertzel V. köt. 152. l.* — Még nagyobb tévedéssel írja az ottenbeuerni évkönyv: 1042. *Rex Ungariam intrat, usque ad Drauum fluvium, (hol azonban a Draum régi másolási hiba is lehet Granaum helyett). Annales Ottenbarani Pertzel V. köt. 6. l.*

⁶⁾ *Annales Altahenses majores e. h. 798. l.* — Ezen évkönyv Haimburg és Pozsony fölégetését a német hadakról elhárítva magokra a városiakra fogja, mondván: *duae tamen earundem urbium Baiariense marchae proximae (ezek alatt csak Haimburg és Pozsony érthetők) ante adventum nostratum urbanorum ignibus sunt absumptae.*

⁷⁾ *Annales Altahenses majores e. h. 797. 798. l.* s ezzel egyezőleg *Herimanni Augiensis Chron. Pertzel V. köt. 124. l.*

a Garan mellől visszaindította. Előbb azonban a meghódolt tartomány kormányát, miután meggyőződött, hogy Pétert a nemzetre hijában erőszakolná, Bretisláv kérésére s a lakosok megegyeztetével is, István király egyik rokonára bízta, ki mint bujdosó Bretislávnál tartózkodott s annak táborában vett részt e hadjáratban ⁹⁾. Ezt azonban Aba mindjárt a német hadak kivonulása után megtámadta s Csehországba visszakergette ¹⁰⁾.

E hadjárat lefolyása alatt érezni kellett Abának, mily veszedelmes ellenfélre talált a harezias, hódítani vágyó fiatal német királyban, kitől mint Péter nyílt pártfogójától trónját sem tarthatta biztosnak. Azért őt minél előbb kiengesztelni igyekezett. Követei békeajánlataival már karácsonkor megjelentek Henriknél Goslarban. Ez jól ismerve s föl akarva használni helyzete előnyeit, a követséget eredménytelenül bocsátotta vissza; miben nem annyira az udvarában jelenlévő Péter könyörgésére hallgatott, mint saját föltett célját tartotta szemé előtt ¹¹⁾.

A következő 1043-dik évben Aba király mind inkább meggyőződött a felől, hogy Henrik ismét hadjáratot tervez ellene. Ujabb követséget indítá tehát hozzá, melyet Henrik

⁹⁾ Rex novem civitates deditione capit, quas rogatu Bretislavi et consensu incolarum fratrueli Stephani regis, qui eum eodem duce advenerat, dedit. *Annales Altahenses majores* c. h. 798. l. — Quendam alium ex illis, apud Bohemos item exulantem, ducem eis constituit. *Herimannus Augiensis* c. h. — István király ezen unokatestvére alatt alig gyaníthatunk mást, mint Szár László fiának egyikét, hihetőleg a legidősebb Endrét.

¹⁰⁾ *Herimanni Augiensis Chron. c. h.* és utána az *Annales Wirziburgenses Pertznél II. köt. 243. l.* — Hazai krónikáink, melyeknek első szerkesztője előtt az alteichi évkönyv, e hadjáratra legbővebb forrásunk, kötségtelenül ismeretes volt, említik ugyan a magyarok ellenkezését Péter visszafogadása iránt, de Henrik benyomulását az országba elhallgatják. Szerintük Henrik, a magyar követek által ajándékokkal s a foglyok visszaadásának ígéretével kiengeszteltetve, az ország határszéléről vonult vissza, és sietve indult a lothringeni herceg Gozzilo fia Gottfried által támasztott zavar lecsillapítására, mely zavar valósággal ez után csak két évvel, Gozzilonak 1044-ben történt halála után, tört ki.

¹¹⁾ *Lamberti Hersfeldensis Annales Pertznél V. köt. 153. l.*, ki szerint Henrik a magyar követséget Péter esdeklésére utasította e¹.

Paderbornban fogada, hol az akkor május 22-dikére esett pünkösödöt ünnepelte. A magyar követek kedvező ajánlatokat terjesztének elő, megígérék, hogy valamennyi német rabot visszabocsátanak, a kiket vissza nem adhatnának, azokért méltányos becsárt fizetnek, s ezen kívül a királynak nagy összeg aranyat ajánlának. Henrik átlátva Aba szándékát, hogy csak hadjáratát akarja meggátolni¹⁾ s időt akarva nyerni, hogy hadi készületeit teljesen befejezhesse, azt válaszolá, hogy addig nem egyezkedik, míg Regensburgba nem megy, s ott az ajánlatokat a bajor országnagyok elébe nem terjeszti, kiket mint különösen érdekelt feleket, ez ügy leginkább illet. A követek ennek következtében Regensburgban a rendek előtt megjelenvén, ajánlataikat még kedvezőbb föltételekkel megtoldva adák elő, s hogy a kiegyezkedés létre nem jött, csak azon mult, hogy a magyarok Henriktől a szerződés megtartására esküt követeltek, mit ez határozottan megtagadott. Ezzel a háboru koczkája el volt vetve.

Alig érkeztek haza Aba követei, midőn híre jött, hogy Henrik a magyar határszél felé közeledik. Itt serege fölött szemlét tartván, azt a Duna déli partján, a mosony-győri vonalon indítá meg s útközét nélkül hatola a Rápczáig. Már készen állának az ostromgépek, melyekkel Henrik a folyam vizét elrekesztő s így a vidéket víz alá borítandó torlaszokat más nap szét akará romboltatni, midőn megjelenének előtte Aba békét ajánló s a tavalyi sérelemért bocsánatot kérő követei. Ajánlataik az előbbieknél még kedvezőbbek valának. Az összes elhurezolt rabok visszaadásán, vagy a kiket vissza nem adhatnának azok eskü szerinti becsára megfizetésén kívül átadni ajánlkoznak az ország határszéléből a Lajtáig eső területet, magának a királynak 400 font aranyat s ugyanannyi palástot ígérének ²⁾, végre királyuk nevében azt is megígérék, hogy Gizella királynénak néhai férje által adományozott minden jószágát, melyeket mint Péter úgy Aba is lefoglalva tartott, visszaadják ³⁾. Henrik e föltételeket,

¹⁾ 400 auri talenta, totidemque pallia. *Annales Altahenses majores Pertznél XX. köt. 798. l.*

²⁾ Az alteichi évkönyv szerint, mely után adjuk e hadjárat leírását, ez az ország azon része volt, melyet egykor a németek barátságából

melyek által birodalma határát kardcsapás nélkül terjeszthette s ellenfelét megalázhatta, elfogadván, a békeszerződés biztosítására czélzó föltételeit megszabá. Ezek értelmében Aba személyesen jelenék meg Henrik táborában s ünnepélyes esküvel kötelező magát ígéretei teljesítésére, minek nagyobb biztosítékaul hét előkelő kezeset is ada, kiket a németek magok jelöltek ki, oly föltétellel, hogy ha köteleztetéseinek Szent András napjáig eleget teend, a kezesek szabaduljanak meg, ellenkező esetben veszszenek el. Henrik azután hadaival visszavonulván Besanconba mene, hogy jegyesével poitiersi Ágnessel egybekeljen, s miután nejét Mainzban megkoronáztatta, lakodalmát Ingelheimban fényes ünnepélyek közt tartotta meg ⁵⁾.

Aba, ki oktan támadásával a mily meggondolatlan volt a német nemzet fölingerlésében, a mily tehetetlennek mutatkozott a tavalyi támadás visszaverésében, most éppen oly meghunyászkodottan sőt gyáván viselte magát ellenfele előtt, a kikönyörgött békeszerződés által trónját biztosítottak vélvén, könnyebben kezde lélekzeni. A veszély elvonultával, melylyel szembe szállani nem volt lelki ereje, mint a heves, de ingatag jellemek szokása, ismét elbizakodva, fön-

adtak volt István királynak, mely fölfogást azonban alaposnak el nem ismerhetünk. Tunc condixerunt . . . partem regni retradere, quae quondam Stephano data fuerat causa amicitiae. *Annales Altahenses majores c. h.* — Hogy ez a rész a Lajttáig terjedt, világosan mondja az egykorú Reichmanni Hermann, ki e hadjáratot röviden így írja le: 1043. Heinricus Rex iterum Pannonias petens, ab Ovono vix impetrante pactum, satisfactionem, obsides, munera, regni quoque usque ad Litava partem accipiens, discessit. *Heimanni Augiensis Chron. Pertznel V. köt. 124. l.*

⁵⁾ Így adja ezen hadjárat leírását az *Annales Altahenses majores c. h.* s ez után írják azt le röviden hazai krónikáink, melyekben nem csak a dolog menetele, hanem a szöveg is több helyen szóról szóra az alteichi évkönyvből van véve. A lajtai határszél átengedését azonban krónikáink elhallgatják. Szerintök Henrik Aba ajándékain kapva s más fontosabb (?) dolgait által gátolva, Cesar itaque affectus muneribus et aliis gravioribus negotiis prepeditus, tért vissza Besanconba. *Marci Chron. 41. l., Chron. Budense 80. 81. l., Thauróczy II. rész 37. feje.* — Készei az ezen s előbbi évi hadjáratokat, melyeket idézett krónikáink helyesen külön írnak le, önkényesen egygyé olvasztja s Henrik visszavonulását részint a lothringeni herceg tanácsának (?) részint Aba ajándékainak tulajdonítja. *Chron. Hung. II. rész. 2. feje. 3. §. 52. l.*

héjazólag viselé magát. Csak a pillanat benyomásai alatt állva nem is sejté, hogy bukását éppen azzal a tettevel melylyel féltett trónját megszilárdíthatni vélte, önmaga készítette elő.

A nemzet, hogy a gyűlölt idegen zsarnoktól megszabadulhasson, őt, kinek a bujdosó Endre és testvérei ellenében, vérség szerint még kevesebb jogcíme lehetett a magyar koronához, mint az elkergetett Péternek, a sikerült fölkelés mámorában örömrivalgás közt emelte a trónra: de a mélyebben látóknak lassan-lassan meg kellett győződnie, hogy ez a szerencséjében elbizakodott, a veszélyek közt kicsiny hitű ember nincs hivatva István trónja fényének s a nemzet tekintélyének föntartására. Ha már az első német hadjárat alkalmával kételkedni lehetett hadvezéri tehetségében, most a második hadjárat után, melyben egy kardcsapás nélkül, magát és nemzetét megalázva, csupán önérdékéért, oly gyalázatos békét könyörgött ki büszke ellenfelétől, melyet egy saját és nemzete méltóságát szíven hordó magyar királynak szerencsétlen háboru vereségei után is csak kénytelenségből lehetett volna elfogadni, jellemének tisztaságát is mindenjózanul gondolkozó hazafi méltán kétségbe vonhatta.

Ha a nemzet értelmesebbjei, az ország előkelői, tőle e tette után idegenkedve fordultak el, azért nem szükség őket azzal az alaptalan gyanúsítással terhelni, hogy mint a kiűzött Péter titkos hívei saját érdekekben ennek javára működtek volna, mint egy külföldi évkönyv elfogultau állítja ⁶⁾; nem szükség az ellene fordult közérzületet s a megbuktatására irányzott törekvést a bujdosó Árpád-fiakhoz való ragaszkodásnak tulajdonítani, bár az ország nagyjai közt bizonyosan számosan voltak, kik a trónra emelt kún főnök helyett örömeesebb hódoltak volna Árpád vérének ⁷⁾: a nemzeti becsület könnyelmű föláldozása, az

⁶⁾ Conspiraverant enim plerique principes, quod in regem suum deliquerant, poenitere, et ut ipsum placatum habere possent, illum, quem inique substituerant, aut vinetum aut necatum caesari tradere querebant, írja 1044-re az *Annales Altahenses majores Pertznel c. h. XX. köt. 799. l.*

⁷⁾ Ilyeneknek festik krónikáink már Aba trónra jutása előtt

ország területének megcsönkítése, Abának a nyilatkozó rosszalás elfojtására irányzott eszélytelen intézkedései nagyon is elég okot szolgáltatnak arra, hogy az elégtelenség a nemzet szívében mind erősebb erősebb gyökeret verjen.

A mint Aba az előkelők bizalmatlanságát, az értelmebbek zúgolódását észrevette, őket udvarából eltávolítván, magát egészen a nép karjaiba veté, s annak nyers erejében keresé uralkodásának támaszát. Hogy az ősi pusztai életmódhoz ragaszkodó köznépet magának még inkább megnyerje, az urak és nemesek fekvő birtoki magán tulajdonjogát, melyet István törvénnyel szabályozott, megszünteté, s a törzsek és nemzetségek szerinti közös birtoklást visszaállítá⁶⁾, a királyi tanácsba, az országos tisztekbe a nép fiait emelte, a parasztokkal együtt evett, ivott, társalkodott és tanácskozott⁷⁾. Az István által alkotott államszervezet fölforgatása, mely a könnyen izgatható tömeget az urak és gazdagok befolyásának és vagyonának megsemmisítésére ösztönözte, a hűtlenséggel gyanúsított előkelők üldözése, jószágaik elkobzása és kiosztása, szóval az osztálygyűlölet féket nem ismerő kicsapongásai a nemzet nagyjait az önfentartás ösztönénél fogva ragadták az ellenzésre, s minthogy nyíltan föllépni erejük nem lehetett, mintegy kényszerítőleg sodorták az összeesküvés terére.

Midőn Aba az összeesküdtek céljáról, mely az ő megöletésére volt irányozva, számukról és neveikről az összeesküvés egyik részesétől, ki teendő fölfedezése miatt magának

Visket, Taiszlánt és Péczelt, qui libertatem gentis suae quaerebant, et regnum regali semini restituere nitebantur. *Marci Chron.* 40. l., *Chron. Budense* 80. l., *Thuróczi II. rész* 36. feje.

⁶⁾ Igy vélem helyesen értelmezendők krónikáink e szavait: Arbitratur enim, ut omnia communia essent dominis cum servis. *Marci Chron.* 41. l., *Chron. Budense* 82. l., *Thuróczi II. rész* 37. feje. — Kézai, ki a krónikáink közös alapján szolgált eredeti szöveget rövidítve adja, csak a nemesek megvetéséről szól.

⁷⁾ Hazai krónikáink a Henrikhez menekült összeesküvők Aba ellen emelt panaszát így adják: quod pro nihilo iuramentum reputaret, Nobilisque, qui cum Rege super se constituerunt, contemneret, ac cum rusticis et ignobilibus ederet, equitaret, et continue loqueretur. *Marci Chron.* 42. l., *Chron. Budense* és *Thuróczi c. h.*

kegyelmet alkudott ki, pontosan értesült⁸⁾, mint minden gyáva és életét féltő zsarnok, iszonyú bosszút esküdött ellenük, s azt alattomosan s a legaljasabb baromsággal hajtotta végre. Az egyház által bünbánatra szentelt böjti napokban az alatt a szín alatt, hogy az ország ügyei fölött tanácsot akar tartani, az előkelőket összehíván, a tanácstermet fegyvereseivel s a felbűszített néppel körülveteté, s közülök mintegy ötvenet kihallgatatlanul s elítéletlenül mint a barmokat botokkal verete agyon⁹⁾. A kik e mérsárlásból menekülhettek, vagy a kik a zsarnok bösz haragjától tartva hasonló sorstól retteghettek, Németországba futának, s Henriket kérve kérék, hogy szabadítsa meg hazájukat a bitorló kiállhatatlan garázdálkodásától¹⁰⁾. Így tette Aba azokat, kikben kormányának, ha azt eszélylyel bírja vezetni, bizonyosan erős támaszait találta volna, először elégedetlenekké, majd pártütökké s végre hazaárulókká.

Aba, bármily kevésbé tudott is szenvedélyein uralkodni, az egyház iránt, melynek hű fiául vallotta magát, kiméletesnek mutatkozott. Bármily engedékeny volt is a nép irányában, melynek kedvét kereste, az ős vallás híveit, kik az országban, mint a következő évek eseményei bizonyítják, igen számosan voltak, féken tudta tartani. Uralkodása alatt legalább legkisebb nyomát sem találjuk annak, hogy az osztálygyűlölet izgalmi közé a vallásos pártok elkeseredettsége vegyült volna. Az egyház nagyjai nem is viseltettek

⁸⁾ Quidam, qui eiusdem conspirationis socius fuit, suam salutem pactus, omnes conitratos regi prodidit. *Annales Altahenses majores c. h.* 799. l. s. utána hazai krónikáink.

⁹⁾ Sanctis quadragesimae diebus honestissimos quosque sui consilii viros fustibus et palis velut iumenta seu bruta animalia ausus est interficere. *Vita S. Gerardi, Endlichernél Monumenta Arpadiana* 226. l. — Ezen forrásunk a megölettek számát, melyet hazai krónikáink adnak, valamint a hely színt is említi. Krónikáink ezen jelenet színhelyét Csanádra teszik, hihetőleg csak azért, mert sz. Gellért életirója mindjárt e sorok után beszéli el az Aba és Gellért közötti hűsvétkor Csanádon történt jelenetet. — Az összeesküdtek egy részének leöléséről, mások megmeneküléséről az altoichi évkönyv is emlékezik.

¹⁰⁾ Omnes, qui potuerunt elabi, caesaris auxilium expetunt... et cum ad expugnandam terram suam invitaverunt. *Annales Altahenses majores c. h.*

idegenséggel az érdekeiket kímélő király iránt, ki vallásos buzgóságának a Mátra hegyei közt saját birtokán épített sári monostorban fényes emléket emelt ¹⁾. Azonban főntebb leírt dühöngő kegyetlensége után csakhamar megdöbbenve kellett tapasztalnia, hogy többé a papi rend támogatásába sem bízhatik.

A húsvétot királyi udvarával, fényes egyházi és világi kíséretével Csanádon ünnepelte. A középkori szokás szerint ilyenkor a helybeli püspök tiszte volt az egyházban a király fejére koronát tenni s boldog országlásáért imádkozni. Gellért püspök azonban, ki, mint velencei eredetű, földijéhez a számított Péterhez különben is több rokonszenvet érezhetett szívében, mint a nyers jellemű Abához, kinek nyelvét sem értette, e szertartás teljesítését határozottan megtagadta. Abát a papság és nép nagy pompával vezeté a székes egyházba, s ott a koronát a kíséretében volt püspökök illeszték fejére. A fényes isteni tisztelet végoztével Gellért hófehér stolával a szószeke lépven kemény szavakkal fedde meg a királyt, ki a bűnbánatra rendelt szent böjti napok alatt kardját ártatlan vérrel mooskolta, őt legkedvesebb híveitől megfosztotta, s bűnei bocsánatát és az egyház áldását tőle megtagadva ihlettszavakkal jósolá meg közelgő veszedelmét, mondván: „Ime a jövő évben harmadszor támad föl ellened a bosszúállás kardja, mely töled álnokul szerzett országot el fogja venni“ ²⁾. Ezen szavakra a király kíséretéből mind azok, kik a latin nyelvet értették, elámulának s aggódni kezdének a püspök életéért, ki ily vakmerően merte fölidézni az indulatos király bosszúját, s intének a tolmácsnak, ki a latinul nem értő Aba előtt Gellért szavait magyarázza vala, hogy hallgasson. De a vértanúságra is örömmel kész püspök, a mint az elnémult tolmács remegését észrevette, e szavakkal riada rá: „Istent féld, a királyt tiszteld, az én atyai szavaimat mondd el.“ A

¹⁾ Krónikáink ezen monostort Aba király „*proprium monasterium*“ának nevezik. *Kézai* c. h. 52. l., *Marci Chron.* 43. l., *Chron. Budense* 85. l., *Thuróczi II.* rész 36. feje.

²⁾ *Ecce anno futuro tercio excitabitur in te gladius ulcionis, qui a te auferet regnum per te fraude acquisitum. Vita S. Gerardi Endlicher-nél Monum. Arpadiana 227. l.*

tolmács a püspök és király parancsára mindent híven elmonda: de Aba bizonyosan nem annyira vallásos kegyeletből, mint inkább a szent szék hatalmától rettegve, magába fojtá indulatját s büntetetlen hagyá a püspököt, nem tarthatván tanácsosnak az egyházi rendet is maga ellen ingerelni ³⁾.

A bosszúállás kardja csakugyan nem késett sokáig. Aba, ki mihelyt a veszedelemből bármi áron szabadult, erejét botorúl túlbecsülve, a pillanatnyi biztosság érzetében keveset gondolt a jövővel, a Henrikkel kötött s esküvel szentesített békeszerződés pontjainak teljesítését folyvást halogatá ⁴⁾. Hihető, hogy tartott a nemzet közérzetétől is, mely ezen moglalázó föltételeken erősen megbotránkozott, s még hihe-tőbb, hogy e szerződés pontos végrehajtására, ha netalán hajlandó lett volna is, nem volt elég elhatározottsága s lelki ereje. A két évvel előbb a német határszélekről rabolt tömérdek fogoly viasszaszedése éppen legbuzgóbb híveit, leg-hareztiasabb katonáit, fogta volna elidegeníteni, kikkel bizony bajos lett volna megértetni, hogy fegyverrel szerzett hadi zsákmányuk, az ősi szokás ellenére, nem teljes joggal bírt tulajdonuk. Henrik a szerződés meg nem tartásáért a legjog-sosabb czímen indíthatott új háborút Aba ellen, s hogy régi vágya, Magyarország meghódítása, sikerül, most, mintán az udvarába menekült magyaroktól az ország zavart belviszo-nyairól alaposan értesült, sokkal biztosabban reménylhetto, mint valaha.

* Az 1043-ik évben az igen erős télre következett nedves

³⁾ Így adja ezen jelenetet a *Vita S. Gerardi Moresanae Ecclesiae Episcopi*, melynek eredeti szerkezete még Gellért 1083-ban történt szentté tétele előtt végződik s bizonyosan nem sokkal később lehetett írva Gellért halálánál, *Endlicher-nél* c. h. 226. 227. l. — Ezen forrás után, melyből a *Vita* lázadásának részleteit is merítik, említik röviden e jelenetet többször idézett krónikáink is, e szavakkal: *Beatus Gerardus Chaundienensis episcopus canonica severitate regem corripuit et ei periculum imminere praedixit.*

⁴⁾ *Regem nostrum offenderat denuo, non complendo, quam praecedenti autumnosponsonem fecerat, quam etiam iurcurando, ut praediximus, firmarat, mond 1044-re az Annales Altahenses majores* c. h. 799. l. — *Nec captivos suos remisit, sicut Caesari iuraverat, nec illata damna resarciebat, írják idézett hazai krónikáink* c. h.

nyár miatt Németországban a gabona szűken termett s a népet éhség és dögvész pusztította. Henrik látva az élelmezés és a zsoldosok fizetésének nehéz voltát, birodalma távolabb tartományait a hadjárat terhétől kimélni akará; azért udvari népén kívül csak a bajor hadakkal és a cseh fejedelem Bretisláv segélycsapataival, s így aránylag nem nagy erővel indula meg az 1044-dik év tavaszának vége felé föltett célja végrehajtására, hogy Pétert, kit magával vitt, a meghódítandó Magyarország trónjára visszahelyezze ⁵⁾.

A mint Henrik az ország határához közeledett, elébe menének Aba követei, s hogy visszatérésre bírják, a tavaly kötött egyességen fölül még valamivel többet is ajánlának neki; azt azonban határozottan követelik, hogy a táborában lévő magyar szökevényeket, kiket az ország rablóinak s hazaárulóknak szidalmaztak, mint a két nemzet közötti viszály legfőbb szítóit, szolgáltatassa ki. Ezt Henrik kereken megtagadá, s a követeket, kik gyanítása szerint csak azért jöttek, hogy haderejét kikémléjék, tisztességes szín alatt, mintha az alkudozást komolyan akarná folytatni, táborában tartóztatá, s e közben hadaival folytonosan elébb elébb nyomula ⁶⁾.

⁵⁾ *Annales Altahenses c. h.*, mely szerint Henrik oly szándékkal indult volna meg, hogy a bajor határszélről, ha Abát a szerződés teljesítésére bírhatja, visszatér. Ezen krónika, a középkori szerzetes írók szokásos fölfogása és színezése szerint, Isten sugallásának, végzésének tulajdonítja Henrik csekély erővel nyert csúdas győzedelmét. Az egykorú Reichenauer Hermann szerint is Henrik e hadjáratot »cum paucis copiis« indította, s a corveyi monostor évkönyve is állítja, hogy Henrik a döntő ütközetet »cum paucis« nyerte meg. *Herimanni Augiensis Chron. Pertsnél V. köt. 124. l.* és *Annales Corbeienses u. o. III. köt. 6. l.* Ez a csekély szám azonban csak a vállalat és eredmény nagyságához arányban értendő, s így teljességgel nem tulajdoníthatunk semmi hitelességet az egykorú, de az esemény színhelyétől igen távol eső, többnyire csak mondák után induló, mesékben és csudákban szertelenül gyönyörködő, gyenge ítélő tehetségű Rudolf clugny-i szerzetes előadásának, ki a magyar ügyekkel annyira ismeretlen létére, hogy Abát Henrik által behelyezett magyar királynak állítja, a két hadsereg számát, melyről a legjobban értesült német évkönyvek is csak általánosságban szólnak, pontosan meg tudja határozni, s a németek számát haterzerre, a magyarokét pedig kétszázezerre teszi. *Rudolphi Glabri Historia Pertsnél c. h. VII. köt. 70. 71. l.*

⁶⁾ *Annales Altahenses c. h.* s utána hazai krónikáink, melyek Aba újabb ajánlatát elhallgatják.

Ezalatt Aba tömérdek sereget gyűjte zászlai alá, s Győr várára támaszkodva, a Rába mögött, a lovasságának kedvező téren várta a német sereget, azzal a számítással, hogy azt ott túlnyomó erejével összetöri, s az országba önkényt bébocsátott Henriknek a visszavonulást és menekülést könnyű lovasaival lehetetlenné teszi ⁷⁾. A két tábornok már csak egy napi járó föld választotta el egymástól, midőn Henrik az egymást érő alkudozó követésekkel eddig sikertelen folytatott egyezkedési kísérleteket megszakítva a magyar küldöttekkel úgy egyezett meg, hogy harmadnapra egy kitűzött helyen a két ellenfél döntő csatát vívjon. Henrik a rendelt helyen és időben hadaival meg is jelent, de Abára, ki jól választott hadállását nem akarta földadni, híjában várakozott.

Ekkor Henrik előnyomulván hadait a Rápeczáig vitte; ennek révét azonban megerősítve s őrizettel megrakva, a folyót gátakkal eltorlaszolván s így a vidéket elárassztva találta. Az átkelést itt erőszakolnia veszedelmes lett volna. Azért a táborában lévő magyar szökevények tanácsára, kik a vidéket jól ismervén kalaúzáiul szolgáltak, sötét este egy csapat lovassal fölkerelkedék, s a folyó partján fölfelé húzódva hajnal hasadtával alkalmas gázlóra találta, melyen könnyű szerrel átkelhetek. A mint más nap a torlaszok és zsilipek őrei az ellenséges lovasságot a folyó innenső partján látták feléjük közeledni, állomásaikat s minden podgyaszukat oda hagyva futásnak eredének. Az út így megnyílt, s a pusztán hagyott állomásokon sok hadi szer s nagy mennyiségű eleség is jutott a németek kezébe ⁸⁾.

⁷⁾ *Quem Ovo, qui maximum paraverat exercitum, in tantum desperxit, ut eum, quasi facile occidendum seu capiendum, provinciam ingredi sineret.* *Herimannus Augiensis c. h.*

⁸⁾ Így adják ez átkelés történetét az *Annales Altahenses majores c. h. 799. 800. l.* és utána hazai krónikáink, azzal a különbséggel, hogy míg az alteichi évkönyv világosan a Rápeza (Rabaniza) folyót említi, emezek a hely szinét a sopronyi útronalra Babot mellé ugyancsak a Rápeza mellé kére teszik, holott Babot mellett valósággal nem a Rápeza, hanem a kapuvári Rába folyik. *Intrans per Supronium, et cum vellet per Bobuth Rabocha transire . . . Marci Chron. 42. l., Chron. Budense és Thuróczi c. h.* — Előstem valószínűbb, hogy Henrik, mint a múlt évben úgy most is a Duna

Harmadnapra Henrik hadaival a Rába partján állt, hol az előesapatokat a derék vitéz Dedo gróf vezette át.²⁾ Még a német sereg nagya alig kelhetett át a folyón, midőn a messze távolban föl kezdének tűnni a magyar lovas csapatok, melyek oly sebesen terjeszkedének szét a rónaságon s oly sűrűn boríták a láthatár szélét, mintha csak a föld gyomrából egyszerre rengeteg erdő nőtt volna ki³⁾. A félkör, melyet a magyar lovasság villámgyorsan előnyomuló két szárnyával a rendezett tömegekben óvatosan előhaladó német sereg körül vont, mind szűkebbre szűkebbre szorula, s Henrik előtte a túlnyomó erővel, mögötte a Rába vonallal a legválságosabb helyzetben érezte magát; mert lehetetlen volt be nem látnia, hogy ha az ütközetet elveszti, egész táborával menthetetlenül veszve van. A két sereg Ménfő közelében találkozott egymással¹⁾.

Forró nyári nap, július 5-dike volt. A láthatár alján könnyű fehérlő felhők emelkedtek, melyek a napot vékony fátyol gyanánt boríták el. A tikkasztó hőségben egyszerre teljes erővel kitört a Magyarország rónáin oly sajátságos nyári vihar, mely a német sereg által fölvert port iszonyú erővel csapkodta a már csaknem nyíllövésnyire közeledett magyarok szemei közé⁴⁾. A mint a tomboló zivatar heve partján, a mosony-győri vonalon vezette hadait, hol balját a Duna fedezte, melyet egyszersmind eleség és hadiszer szállítására is használhattott. Így jutott a Rápeza révéhez Abda irányában, s azon hadait átszállítván, harmadnapra, mint az alteichi évkönyv írja, a Rába jobb partjára, a döntő csata színhelyére, melyet krónikáink a hagyomány szerint Ménfőhöz helyeznek.

²⁾ Dedo comes... cunctis virtute militari se praetulit... Eius ducta et ingenio fluvium Raban rex transvadit, mondja a gesechi monostornak a XII. század közepén írt évkönyve, mely ezen átkelést hibásan teszi Henrik első hadjárata idejére 1042-re, mikor a német sereg a Duna északi partján működött. *Chron. Geseense Pertusii Monum. Germ. Hist. X. köt. 144. l.*

³⁾ Innumerae acies armatorum eminus apparent, quae campum latissimum, quasi sylva succrevissent, cooperuerunt, *Annales Altahenses majores e. h. 809. l.*

⁴⁾ A csata helyét hazai krónikáink nevezik még, melyek egyébiránt ennek részleteit a legfőbb vonásokban az alteichi évkönyv után adják, melynek szövegét több helyt szóról szóra kiírják.

⁵⁾ Tenuis nubecula id est coeleste signum apparuit his... et ecce

pillanatokra csillapodni kezdett, a magyarok rendes szokásuk szerint, rettentő riadással rohanák meg a németek tömör sorait, kik a király kíséretében jött püspökökkel és papokkal a végzetes percek közeledte előtt buzgón imádkoztak volt Isten segítségeért. A támadók felhő gyanánt repkedő nyilai, melyeket Aba hű kúnjai hihetetlen ügyességgel irányoztak, sűrűn oszták a sebet és halált a bajorok soraiban; de ezek halált megvető elszántsággal fogadák és verék vissza a heves rohamot s nem engedék magokat hadállásaikban megintgatni. A harc lassankint vérengző kézviadallá változék, melyben a német nehéz lovasság s a vértés gyalogság a könnyű magyar lovassággal szemben inkább elemében érezte magát. Henrik, ki a csatában maga is hősileg küzdve vett részt, szóval és tettel mindent elkövete ugyan, hogy csapatait haláláig hű kitartásra buzdítsa s a harc ingadozó szerencsáját a maga részére fordítsa: de aránylag csekély hadaival, melyek a nagy erőfeszítésben már-már lankadozni kezdettek, a sikerre való kilátást minden perczben kétesebbnek kellett szemlélnie. A veszedelem minden perczben fenyegetőbb alakot öltött, minden perczben a véres koczka végső fordulatát lehetett várni, midőn Aba király, ki erejének túlsúlyát jól tudva a diadalt kezében képzelte, válogatott hadai élén személyesen vezeté a döntő támadást a német sereg ingadozó zöme ellen. E válságos pillanatban azonban több magyar csapat egyszerre földre dobá a zászlókat; áruló hadnagyaik, kik a német táborban harcoló bujdosó rokonaikkal titkos egyetértésben állottak, tetemes haderővel csapának át az ellenség táborába s a bosszú sovár szomjával rohanának a gyűlölt zsarnok környezetére. Abát az árulás láttára rémület és düh fogta el, megbomlott csatarendjét hasztalan erőlkö-

turbo vehemens ex parte nostratum ortus pulverem nimium adversariorum ingressit obtutibus, mond az *Annales Altahenses* szerzője e. h., ki a németek diadalát Isten igazságos ítéletének tulajdonítja. — A clugnyi francia barát onnyivel nem elégszik meg, hanem azt meséli, hogy a csata elején olyan homály és sötétség borította el a magyarokat, hogy mellettök álló bajtársaikat is alig ismerhették meg, Henrik serege ellenben a legtisztább napfényben tündöklött. *Rudolphi Glabri Hist. Pertusii e. h. VII. köt. 71. l.*

dőtt helyreállítani, a vérszemre kapott németiség merészen nyomult elő a támadt résekbe, az ijedtség a zavarral együtt nőttön-nőtt, a királyt és ügyét mindenki vesztettnek hitte, s a megriadt tömeg vad futásnak eredve szétbomladozott. Aba nagynehezen keresztül vágva magát megmenekült ugyan, de aranyozott lándzsája a csatatéren a győztesek kezében maradt ³⁾. Az üldözés közben ezer meg ezer magyar halott borította a térséget, s a győztes sereg számtalan fogolylyal, ezek között több püspökkel, pappal és előkelővel tére meg táborába, kik a szent szék által átok alá vetett Aba táborában csak kénytelenségből vettek részt ⁴⁾.

Mily váratlan meglepő volt ez a győzelem, melyet a külföldi kolostorok évkönyvei, a magyar krónikákban fentartott árulásról nem emlékezve, csudás színezetben rajzolnak, s bizonyosan igen helytelenül neveznek vértelen diadalnak ⁵⁾, mutatja Henrik és serege magaviselete. A diadalmas király a véres harc után a halottakkal borított csatatéren darócza öltözve mezítláb járula a fészület elébe, s ott magát megalázva áhítatosan omlék térdre; példáját követék vezérei, s utánok az egész sereg, s mindnyájan buzgó imádkozásba merülve adának hálát a seregek urának. Ezután egymást megölelve sérelmeikért kölcsönösen megbocsátnak, halottjaikat, kiknek számát csak a magyarok veszteségével arányban hihetjük kevésnek ⁶⁾, fölkeresik és tisztességesen eltemetik, sebesültjeiket pedig gondos ápolás alá véve hazájokba visszaindítják.

³⁾ Lancea regis deaurata capitur. *Annales Altahenses majores c. h.* — Rex Henricus cum paucis Obbonem de bello fugavit, et lanceam, insigne regis, recepit, írja hibásan 1043-ra a lüttichi évkönyv, és utána glenboursi Sigbert. *Annales Leodienses Pertzell IV. köt. 19. l.* és Sigberti Gemblacensis *Chron. U. o. VI. köt. 358. l.*

⁴⁾ Episcopi, capellani, principes, alii complures retrahuntur. *Annales Altahenses c. h.* — Ezen forrás szerint a szent szék, bizonyosan a pápára döntő befolyást gyakorló Henrik eszközzésére, Abát és híveit még a hadjárat előtt átok alá vetette. Quos Apostolicus successor b. Petri, eo quod regem suum dehonestarent, iam pridem anathematisavit.

⁵⁾ Inventa victoria. *Annales Altahenses c. h.*

⁶⁾ A külföldi évkönyvek, melyek magok is elismerik, hogy a magyarok az utközet elején vitézül harcoltak, a német halottak számát pau-

Henrik most Péterrel és pártosaival ellenállás nélkül nyomula előre. Az út előtte a székvárosig nyitva állott; a megrémült lakosság egyenként s kisebb nagyobb csoportokban hódolva járult elébe. Királyi fénynyel, nagy kísérettel tartá ünnepélyes bevonulását Székes-Fejérvárba, s ott az István által épített fényes egyházban, a Péter elismerésére kész püspökök, a hozzá szító nagyok és a szokatlan jelenetet némán bámuló nép jelenlétében, őt, ki már azelőtt neki hűséget esküdött volt ⁷⁾, királyságába visszaálltá. Ez alkalommal a hódolatára gyűlt kevés számú urakkal és nemesekkel tanácsot tartván, miután őket királyukkal kibékítette s hűségére intette, bizonyosan csak az ősi magyar törvényeket és szokásokat gyűlölő Péter és hazaáruló környezete kívánságára megparancsolá neki, hogy az országot, mint a német birodalom fegyverrel hódított tartományát, német törvényekkel kormányozza ⁸⁾. Hogy a nemzet, mely a hatalomnak hódolni kénytelen lévén szabadon nem nyilatkozhatott, ebben megnyugodott, sőt, mint némely külföldi évkönyvek írják, az

ei, perpauci és paucissimi szavakkal emlegetik. Azonban hogy a bajorok vesztesége nem lehetett jelentéktelen, bizonyítják hazai krónikáink, melyek szerint a csata színhelyét a nép századok múlva is Verlorum Payernek, magyarul Vesztett Nempi-nek nevezte. *Késai, Podhradsky kiad. 55. l., Marci Chron. 43. l., Chron. Budense 85. l. és Thuroczy II. rész 37. feje.* de igazolja ezt a XI. századi bajor *Necrologium* is, mely szerint: 3. Nonas July A. 1044. dominica incarnationis Henricus imperator filius Chomradi imperatoris Ungarios expugnavit, regemque ipsorum effugavit, et regnum Romano imperio subjugavit. In eo bello occubuerunt Eberhart subdiaconus, Sizo comes, Arnolt alique Teutonum complures. *Pertzell c. h. VIII. köt. 773. l.* — Csak mosolyognunk lehet, midőn a XVI-dik századi *Aventinusnál* olvassuk, hogy a németek vesztesége éppen 1' 8 halottra ment. *Annales Boiorum Lipsiae 1710. 501. l.* — A csata napját a *necrologiummal* egyezőleg teszi 3. Nonas July-ra az egykorú *Herimannus Augiensis* is *Pertzell V. köt. 125. l.*

⁷⁾ Péter hűségesküjét, melyet egyébiránt is nagyon természetesnek tarthatunk, világosan említi az egykorú corveyi évkönyv, 1044-re mondván, hogy Henric gentem totam cum paucis subiecit, ipaisque regem ab eis antea regno privatum, sibi per iuramentum iam fidelem factum, instituit. *Annales Corbeienses Pertzell c. h. III. köt. 6. l.*

⁸⁾ Illis etiam petentibus concessit rex (Henricus) scita Teutonica. *Annales Altahenses majores c. h. 800. l.* — Ungarios petentes lege Baioarica donavit. *Herimannus Augiensis c. h.*

idegen törvényt maga kérte volna, ezt csak föltenni is képtelenség; miután látjuk, hogy ezen önkény ellen az egész ország nem sokára általános fegyverrel tiltakozott. De viszont azt sem fogadhatjuk el hihetőnek, mit hazai krónikáink, a külföldi évkönyvek előadásának értelmét egészen megfordítva, állítanak, hogy tudniillik Henrik a magyarok kérelmére megengedte volna, hogy régi törvényeikkel éljenek s ősi szokásaik szerint ítéltessenek⁹⁾. Az uralomra vágyó s hódítási terveiben vas következetességű III. Henrikről, kinek határozott célja volt Magyarországot vazallja Péter által a német birodalom alá vetett tartománynyá súlyesíteni, a megalázott magyarok irányában ily engedékenységet föltenni lélektani lehetetlenség.

Henrik a királyi trón védelmére s mintegy fensősége látható jeléül Péter mellett őrsereget hagyván, hadaival diadalmasan vonula be Regensburgba. Ott az nap addig semmit sem evett, míg a város minden egyházát ünnepélyes körmenetben mezítláb darócban körül nem járta s valamennyi oltárra egy-egy drága palliumot nem ajándékozott. A bajor főváros utcái zengették a papok, barátok és apácák énekeitől; a nép határtalan örömmujongásnak adta magát¹⁰⁾. A balgatagok elragadtatásukban azt képzelték, hogy Magyarországnak önállásának halotti torát ünneplik.

E közben Aba a ménfői veszített csata után menekülve először egy faluba rejtette el magát, de mintha az elemek is üldözőbe vették volna, pihenésre ott sem találhatott. Közelében villám sujtott le, melytől a viharos éjben az egész falu lángba borult. Innen nagy bajjal szabadulván, járatlan út-

⁹⁾ Concessitque petentibus Hungaris Hungarica scita servari et consuetudinibus judicari, mondják gyakran idézett hazai krónikáink *e. h.*: jóllehet kétségtelenül bizonyos, hogy krónikáink szövegének első szerkesztője az 1044-dik évi események leírásában, gyakran a legapróbb részletekig, az alteichi évkönyv után dolgozott, melynek azóban a német törvények behozataláról szóló adatát szándékosan változtatta ellenkezőre.

¹⁰⁾ *Annales Altahenses majores e. h.*, mely után adjuk ezen hadjárat részleteit, tekintettel hazai krónikáinknak ezen forrástól csak itt ott mutatókozó eltéréseire.

kon ismeretlenül bujdokolva a Tisza mellékére húzódott, hol a székvárosból jókor menekült nejével, gyermekeivel és rokonaival¹⁾ hű kúnjai közt magát a legbiztosabban érezhette és szerencsecsillagának újabb földerülésére várakozott. E helyett azonban a büntető nemesis támadt föl ellene, melyet vérengzésével önmaga idézett volt föl vesztére. A véret szomjazó magyarok, kiknek rokonait kegyetlenül leölette volt, saját jószágán, a Mátra aljában a Csörsz árka közelében eső Füzes-Abany helységben, — melynek neve is rá mint egykori birtokosára emlékeztet bennünket, — megrohanák és meggyilkolák²⁾. Holt testét hívei a falu mellett álló egyházban temették el, de néhány év múlva, a mint a nemzet Péter

¹⁾ Újabb történetírók azt állítják, hogy Henrik a ménfői csata után Győr várát ellenállás nélkül bevévén, abban Abának nem csak kincseit korította kezére, hanem nejét (Szalay szerint özvegyét) és gyermekeit is foglyul ejtette. Lásd: Szalay, *Magyarország tört. 2. kiad. I. köt. 142. l.* és Horváth Mihály, *Magyarország tört. I. köt. 160. l.* En ezen állítás alapját sem az általam e hadjárat leírására idézett, sem más forrásokban nem találom; sőt ellenkezőleg a wirzburgi és utána a hildesheimi évkönyvekben, hibásan 1045-re téve, ezt olvasom: Heinricus rex tercio Paannonias iratus ingreditur Ononem cum uxore et filiis cognatisque, quibus locus evadendi erat, effugabat. Lásd: *Annales Wirzburgenses Pertzel e. h. II. köt. 244. l.* és *Annales Hildesheimenses. U. o. III. köt. 105. l.*

²⁾ Aba vero rex devotus fugit versus Tisciam, et in villa quadam, in scrobe veteri, ab Hungaris, quibus regnans nocuerat, crudeliter ingulatur. *Kézai, Marci Chron., Chron. Budense és Thuróczi e. h.* — Külföldi évkönyvek szerint Aba egy ideig bujdokolván kézre került, s halálra ítélve Péter parancsára végzetetett ki. Caeterum Obo . . . vix elapsus fugitandō latitabat, usque dum comprehensus communi iudicio nostrorum et suorum capitalem subit poenam. *Annales Altahenses majores e. h. 800. l.* — Ovo a Petro rege comprehensus scelerum suorum poenas capite plexus persolvit, írja 1044-re *Herimanus Augustensis e. h. 125. l.* — Petrus Ungariorum rex Ouban aemulum suum atque insidiatorem regni sui captum decollavit, írja 1045-re *Lambertus Hersfeldensis Pertzel V. köt. 153. l.* — Obo a Petro captus decollatur. *Annales Augustani Pertzel III. köt. 125. l.* — Ezek ellenében elsőseget merem adni hazai krónikáinknak, mint a melyek Aba halálának nem csak helyét és okozót ismerik, hanem, mint mindjárt meglátjuk, két rendbeli sírhelyéről is tudósítást adnak. A mi Aba megöletésének helyét illeti, azt a krónikáink idézett szavaiban olvasható helyrajzi körülményekből következtetve merem a Heves vármegyei Füzes-Abanyra határozni.

elűzése után szabadon lélegzett, tetemeit a Mátrában általa épített sári monostor szerzetesei fölásták és királyt illető tiszteességgel saját egyházuk sírboltjába helyezték át ³⁾. Ott nyugszik ő a Mátra legnagyobb magaslatának, a messze sötétlő Kékesnek aljában, hol az egyszerű Sár helységtől éjszakra, mintegy negyed óra járásra, a török világban elpusztult monostor csekély romjai naponként mind inkább inkább porladoznak ⁴⁾.

³⁾ *Kézai, Marci Chron.* s többi krónikáink *e. h.* — Ezek szerint a mint Aba testét a sírből fölverték, szemfödélét épen és sebhelyeit beforradva találták. E mondában megörökítve látjuk a fájdalmat, melylyel a nép a történelem által méltán elítélhető, de előtte kedves emlékü királyát méltatlannak hitt erőszakos halálát siratta.

⁴⁾ Aba király sírjának helyét a Sár helység keleti szőlőn emelkedő szikladomb alatt, a b. Baldacci Antal urodalmi pinczejében maig is mutatgatják. Ezen pincez menedékes keleti tornáczában ugyanis, a mint az ember az igazi pincez szájához ér, mindjárt balra, a földszintől mintegy három láb magasságban, látható egy zacskó alakú lyuk, a sziklába kellő arány nélkül, belülről kifelé lejtőleg, durva faragással vágva. E mellett áll egy vörös márvány emléktábla, melyet oda a múlt században báró Halas Sámuel tábornok állíttatott, hosszas latin fölíráttal, mely szerint »Hac in caverna fuit depositus Samuel Aba rex« stb. Ezen nagyon is újdon fölírat azonban, melyet »Sámuel Aba királynak Sáron lévő temető helye« czímű értekezésében Gorové László a *Tudományos Gyűjteményben 1830. V. füz. 5. l.* egész terjedelmében közöl, a szakértő vizsgálat bizonyosan nem fogja arra meggyőződésre bírni, hogy ezen disztelen helyet Aba király sírhelyének elismerhesse. Valamint ugyanis az egész pincezében úgy annak tornáczában sem fedezhető fel valami faragványnak vagy díszítménynek legkisebb nyoma sem, mely csak sejteni is engedné, hogy itt valaha magyar királyi mauzóleum lehetett; pedig a sári benedek-rendi szerzetesekről föl sem lehet tenni, hogy egy magyar király tetemeit, ki-ben monostoruk alapítóját és jótévőjét tisztelték, ne illő diszt helyen temették volna el. A helybeli nép ugyan most azt beszéli, hogy a sári monostor azon szikladombon állott volna, mely alatt a leirt pincez terül, sőt némelyek ezen domb szűk, egyenetlen fölületén az alapfalak romjait is vélők mutatgatni. Azonban ezen hiedelmök bizonyosan csak az említett fölírat hitelére támaszkodik. A valódi régi hagyomány szerint ugyanis a monostor a falutól éjszakra egy negyed órára állott, hol a szőlők közt egy ódon épület dűlledéz oldalfala néz a közel enyészet előbe. Aba király sírja tehát kétség kívül ezen helyen volna keresendő. — Ezen helyleirási részleteket s azokra alapított véleményemet a szíhalmi őskori ásatások-ról ismert nevű régész tiszt. Foltinyi János szíhalmi lelkesz úr szíves köz-

Péter, bár Henrik kegyelméből visszanyert trónját többé Abától nem félthette is, még sem érezhette magát királyságában eléggé biztosnak. A nemzet, minél erősebben volt nyomva, szívében annál inkább ragaszkodott eltiprott szabadságához, s eltörölt ősi törvényeibez, annál élénkebben ragaszkodott multja emlékeihez, s titkos sovárgással óhajtá vissza a magyar korona törvényes örököseit, Szár László távol bujdosó fiait. Megaláztatását némán tűrte ugyan, de e mogorva hallgatagság csak a vihar kitörését megelőző szélséshoz hasonlított. A nép lelke mélyében annál erősebben zajlott a zsarnok kormány iránti gyűlölet, melyet Péter kiméletlen dőlyfe s korlátlan hatalmaskodása folytonosan szított. Az elégtelenség napról napra fokozódott, végre a panasz és keserv az egész országban mindegyre élesebben kezdett nyilvánkozni.

Péter belátta, hogy a nemzet általános elégtelensége ellen, melynek kitörésétől méltán retteghetett, csekély számú idegen csapatainál s még kevesebb párthiveinél erősebb támaszra van szüksége. Azért, hogy uralmát biztosítsa, Magyarországot, melyet csak imént vett volt át titkos hűségeskü mellett III. Henrik kezéből, most a német birodalom adófizető hűbériségéül nyíltan följajánlotta. Követei már 1045. elején a bőjt első hetében (febr. 24 — mart. 2.) értekezésbe bocsátkozának a Freisingban időző Henrikkel, s őt ünnepélyesen meghívák, hogy hű fiát Pétert pünkösdkor látogassa meg a magyar királyi székvárosban ⁵⁾.

Henrik majus első felében Regensburgból a Dunán díszes hajón, fényes papi és világi kísérettel lefelé indula, az áldozó esütörtököt (majus 16-dikát) Passauban ünneplő, innen útját folytatva kitére a Duna mellett fekvő Persenburg várába, hol Adalbert ebersbergi gróf özvegye fényes lakomával vendéglél meg. Itt életét csak a jó szerencse mentette meg a véletlen veszedelemtől. Az emeleten lévő díszterem padlózata egyszerre leszakadt s a király a körötte ülő

1) Ésenek köszönöm, ki kérésomre az év tavaszán személyesen tett vizsgá-lódást e kérdés földelítésére.

⁵⁾ *Annales Altahenses majores Pertznel XX. köt. 801. l.*

vendégsereggel hanyatthomlok zuhant alá. Bruno wirzburgi püspöknek, Altmann ebersbergi apátnak lába törött, a házi asszonyt félholtan találták a romok között, s ezek nem sokára meg is haltak: Henriknek azonban csak karjáról horzsolta le a bőrt egy rá szakadt darab gerenda⁶⁾. Így a kitűzött időre szerencsésen megérkezhetett Fejérvárra, hol Péter királyi fénynyel s a legnagyobb tisztességgel fogadá.

Pünkösöd ünnepén, majus 26-dikán, a pazar fényű székes egyház rendkívüli ünnepély színhelye volt. Péter király a magyar és német udvari nagyok s a kíváncsian bámuló nép színe előtt Magyarországot Henriknek mint urának az aranyos láncával jelképileg átadá; udvara nagyjai s a vele tartó előkelők a német királynak s utódainak hódolati esküt tőnek, s Henrik az országot mint a német birodalom hűbérét bocsátá vissza élete végéig Péter mint alattvalója kezébe⁷⁾. Ezzel a független Magyarországot, mely első nagy királya István idejében, mint II. Konrád császár egykorú életirója jellemzőleg mondja, a németeknek még csak nevét sem szeretle hallani⁸⁾, egy bitorló zsarnok idegen felsőség alá vetette s a német birodalom adófizető tartományává süllyesztette.

A hódolati ünnepélyt pazar fényű királyi lakoma követte, s ez alkalommal Péter gazdag ajándékok mellett tömérdek arannyal kedveskedett védurának, ki azonban mind ezt vitézei közt osztogatá szét, kik a mult évi táboro-

⁶⁾ Ugyanaz u. o.

⁷⁾ A hódolati ünnepély részleteire nézve forrásaink a külföldi évkönyvek, mint az *Annales Altahenses majores* c. h. 802. l., *Herimannus Augiensis Pertnél V. köt. 125. l.* és az *Annales Corbeienses* u. o. III. köt. 6. l., melyek azt határozottan pünkösdre teszik. Hazai krónikáink ezen hódolatot az alteichi évkönyv után röviden írják le, s a *Marci Chron. 44. l.* és a *Chron. Budense 87. l.* határozatlanul mondják, hogy az in ipsa sancta solemnitate történt, sőt *Thuróczi Chron. Hung. II. rész 37. l.* tévedve írja hogy a hódolat in ipsa sancta paschali solemnitate ment véghez.

⁸⁾ *Ungaria ... quam ... rex Heinricus tercius nobili atque mirabili victoria domuit, et post victoriam sapientissimo consilio sibi et successoribus stabilivit, praedicto tempore (1024-ben) nec audire nos ausi sunt. Wiponis Vita Chuonradi Imperatoris Pertnél c. h. XI. köt. 257. l.*

zásban győzedelmének részesei és kivívói voltak⁹⁾; az arany láncát pedig, mint Magyarország fölötti urasága jelképét, Rómába küldvén az apostolok egyházában függeszteté föl¹⁰⁾. Henrik hatalma és dicsősége tetőpontján állt, s még csak egy vágya volt, hogy magát Rómában császárrá koronáztassa.

Péter most már állását a nemzettel szemben megszilárdítva vélé, s a német király hatalmába bizakodva, mint krónikáink írják, „már nem uralkodik vala, hanem inkább zsarnoksága kegyetlenségével Magyarországot letiporva ostromozza vala.“ De a nemzet, mely őt az ország függetlenségének önkényes föláldozásáért most még inkább gyűlölte mint valaha, szíve mélyében iszonyú bosszút forralt a bitorló ellen, ki legszentebb jogait idegen uralkodó lábai elé vetette. Az elkeseredés összeforrasztotta a hazafiak érzelmeit, s csakhamar erős nemzeti párt alakult, mely titokban oda működött, hogy a korona törvényes örököseit, Endrét és öcsseit, az országba visszahozza s Pétert a trónról letaszítsa. E párt élén Visk, az 1041-ki fölkelés egyik főindítója s Bolya és Bonyha, az István által legyőzött erdélyi ifjabb Gyula fiai, Istvánnak anyai ágon rokonai, állottak atyjokfiával és bajtársaikkal¹¹⁾, kik csak az alkalmas pillanatot lesték, hogy a nemzeti fölkelés zászlaját nyiltan kitűzzék. Tervöket azonban két áruló, kiket krónikáink Budának és Devecsernek neveznek, Péternek fölfedezte, s ez pillanatig sem habozott a kitörendő mozgalmat a pártvezérek vérebe fojtani. Visket, Bolyát és Bonyhát rögtön elfogatván akasztófán végeztette ki,

⁹⁾ *Annales Altahenses majores* c. h. 802. l.

¹⁰⁾ *Cuinus (Henrici) insigne trophaeum aurata indicat lancea Ungarorum regi violenter extorta, et Romae in Apostolorum templo suspensa, mond az egykorú Arnulf, ki arról is emlékezik, hogy Henrik a legyőzött magyarokat adó alá vetette. Arnulphi Gesta Archiepiscoporum Mediolanensium Pertnél c. h. VIII. köt. 18. l.*

¹¹⁾ *Visca, Bua et Buhna, Marci Chron. 45. l., Chron. Budense 90. l., Thuróczi II. rész 39. fejelet.* E két utóbbit, mint az Erdélyt meghódított Töbötöm utódait, *Bua és Buena* név alatt említi *Anonymus Belae Regis Notarius* is 24. és 27. fejelet. — Ezek neveit az erdélyi *Bolya és Bonyha* helynevekben vélem főmaradtaknak, s ezt annyival valószínűbbnek tartom, mivel *Bonyha* helység nevét egy 1319-diki oklevélben is *Bohna* alakban találjuk írva, *Fejérvári Cod. Dipl. Hung. VIII. d. dar. II. köt. 237. l.*

másoknak szeméiket szúratta² ki, s többeket iszonyúan kinoztatva sanyargattatott. Az ország szenvedéseinek pohara csordultig telt, az elkeseredés oly fokra hágott, hogy, mint krónikáink írják, a magyarok jobb szerettek volna meghalni, mint ilyen nyomorúságosan élni²).

Útött végre a bosszúállás órája, megjött nem sokára az alkalom, hogy a nemzet rablánczeit széttörhesse. Az 1046-dik évben ugyanis Henrik király a szentszék három ellenpápa által fölforgatott tekintélyének helyre állítására s a római zavarok lecsendesítésére fordította minden figyelmét és erejét, hogy magának a császári korona elnyerésére az útat egyengesse. Septemberben Augsburgból válogatott sereggel Olaszországba indulván, miután Veronában nagy hadi szemlét tartott, már october vége felé Paviában, utóbb Sutriban, zsinatot tartta, melyek céljainak annyira kedveztek, hogy karácsony ünnepén Rómában a sz. Péter egyházában a három elmozdított pápa helyébe befűtethető hivat, a szász eredetű Svíger bambergi püspököt, ki II. Kelemen nevet véván föl, őt még azon nap császárrá koronáza. E közben, midőn Henriknek lehetetlen volt a magyar ügyekbe fegyverrel avatkozni, tört ki a forradalom, mely Pétert koronájától és életétől megfosztandó vala.

Az üldözött nemzeti párt fejei ugyanis Csanádon titkos gyűlést tartván elhatározták, hogy a bujdosó Árpádfiakat az országba visszahívják s a zsarnok Péter ellen fegyvert ragadnak. Szár László fiai közül Endre öcseseivel együtt előbb Cseh-, azután Lengyelországban tartózkodott, hol Béla a lengyeleket szorongató pomerán fejedelmet párviadalban elejtven, lovagias vitézsége díjául fényes adományokban, nagy kitüntetésben részesült s a hálás királytól II. Miczislávtól leányát Richesát is nőül nyerte. Innen Endre, a lengyel földön kitört zavarok miatt, Bélát és a lengyel udvart elhagyva, öcsesével Leventével együtt Lodomériába vonult, hol szíves fogadtatásra nem találván, a Feketetenger mellékén tanyázó

²) *Marci Chronicon* 45. l., *Chron. Budense* 90. 91. l., *Thuróczi II. rész* 39. feje., kik e párt törekvését és leverését, melyről Kézai hallgat, szóról szóra egyenlően, természetesen mindnyájokkal közös régibb forrásból, írják le.

kúnokhoz s végre Oroszországba bujdosott. Itt Jaroszláv fejedelemnél, kivel orosz fejedelmi vérből származott anyjáról különben is rokonságban állt, nem csak vendégszeretetre talált, hanem a fejedelem leánya Anastasia kezét is megnyerte. Az elégtelenek ide küldének tehát titkos követséget, mely Endrét a trónra meghíván biztosítá, hogy ha az országba jövend s azt a németek igájától megszabadítani közreműködendik, az egész ország örömmel kész lesz neki hódolni. A követek esküvel is erősíték, hogy mihelyt az ország határaiba lépend, a nemzet egy szívvel-lélekkel zászlai alá tódul s őt urának királyának ismeri. Endre és Levente azonban, Péter titkos eselvetésétől tartva, előbb alattomban kémeket küldének az ország közérzületének kipuhatolására s csak azok biztató jelentése után határozzák el magukat a megindulásra³).

Endre, öcsesével Leventével, az orosz fejedelem segélyhadi kíséretében s tetemes számú fogadott hadakkal nyomula át 1046-ban ősszel a Kárpátokon⁴). Alig érkezett Aba-Ujvár alá, a nép mindenfelől tömegesen tódula hozzá, s szilaj örömben tombolva üdvözlé a szabadság fönlengő zászlaját. Az országot egyik szélétől a másikig villámgyorsan futotta át a lázas izgatottság heve; a nemzeti fölkelés, a mily kegyetlenül volt eddig elfojtva, épen oly ellenállhatatlan erővel tört ki; a szenvedélyek fölzádult hullámai mind magasabbra dagadtak, s a forradalom, óriási erejének önértetére jutva, nem elégedett többé meg azzal a czéllal, hogy a zsarnok kormányt megbuktassa s Magyarország függetlenségét visszavívja. A nép, melynek nagy tömege előtt a keresztyén-ség bizonyosan nem lehetett egyéb érthetetlen külső szertartá-

³) *Kézai II. könyv* 3. feje. 1. §. 56. 57. l., bővebben *Marci Chron* 45. 46. l., *Chron. Budense* 88—92. l. és *Thuróczi II. rész* 38. 39. feje. — Endre orosz fejedelmi vérből származott nejét említi *Anonymus Belae Regis Notarius* is 15. feje. — Endrének a főurak titkos tanácsából történt behívásáról emlékezik rövidebben az *Annales Altahenses majores* is c. h. 803. l., a fölkelés kitörését éppen Henrik, általa bőven leírt olaszországi útja idejére téve.

⁴) *Immensam multitudinem conductitii exercitus secum advenisset Annales Altahenses majores* c. h.

soknál, mely szívében ősi szokásaihoz¹⁾, pusztai életmódjához, apái hitéhez ösztönszerűleg ragaszkodott, s mindent, a mi idegen, mint a nemzet szerencsétlenségének s megaláztatásának okát lelkéből gyűlölt, a nyugot-európai államintézmények eltörlésén kívül a keresztyén vallás kiirtására is szenvedélyesen törekedett. Ingerültségében minden roszt, mely a hazát évek óta sújtotta, az idegenek döntő befolyását s megalázó garázdálkodását, Péter trónra emeltetését, a nemzet jogainak eltapodását, az ország idegen hadak által történt dulatását s adófizető tartománynyá súlyedését, hajlandó volt a keresztyénségnek tulajdonítani. A papi tized fizetésében vele született szabadságának romlását szemlélte s átkot szórt a többnyire idegen eredetű papságra, melynek törvénytelen kapzsísága, élvhajászata és erőszakos kicsapongásai magát a keresztyén vallást tették előtte gyűlölet tárgyává²⁾.

Az árvíz módra növekedő fegyveres tömegek már Aba-Ujvár alatt főnhangon követelték Endrétől és Leventétől, hogy engedjék meg nekik őseik vallása szerint élni, a püspököket és papokat leölni, az egyházakat lerombolni, s a keresztyénséget kiirtani. Endre, ki annyiival kevésbé lehetett képes a fenyegető követeléseknek ellenszegülni, mert őcsce Levente is szívvel-lélekkel az ősi vallás híveihez csatlakozott³⁾, érezve, hogy nincs ereje a nép korlátot többé nem ismerő szenvedélyeit fékezni, azok folyásának kénytelen vala szabad tért engedni; mert különben a tömeg, mint nyíltan kimondá, nem fogott mellette Péter ellen harcolni.

Most aztán a nép, vezére a Bihar vármegyei béli vagy bélavári Vata példáját követve⁴⁾, ki ősi pogány módra

¹⁾ A német- és magyarországi papság e kori mélyen súlyos erkölcsi életi színekkel festi és keményen ostromozza az egykorú Gellért esznádi püspök *Deliberatio supra hymnum trium puerorum* című munkájában. *Sancti Gerardi scripta et acta. Albae Juliae 1799. 125. 126. l.*

²⁾ Kétségtelen en abból, hogy Levente, mint krónikáink írják, még bátyja Endre uralkodása alatt is haláláig híve maradt az ősi vallásnak, s éppen azért a Duna mellett Taksonyban, őse Taks fejedelem sírhelyén, pogány szokás szerint temették el. *Marci Chron. 49. l., Chron. Budense 102. l. és Thuróczi II. rész 42. feje.*

³⁾ Vatha de castro Belus *Marci Chron. 46. l., Chron. Budense 98. l., Thuróczi II. rész 39. feje.* — Ezért Gellért életirataiban e név hibásan

megnyiratkozva csak három oldalról oressztett le egy-egy csombókba font hajfűrtöt, szabad ég alatt áldozta ősei isteneknek, lóhússal és lóvérrel lakomáza, s táltosai és varázslói rajongó beszédeinek bősztő hatása alatt¹⁾, kik a harozias pogány kor régi dicsőségének fölvirradását zengették s a keresztyénségre szitkokat szórtak, az egyházakat és kolostorokat a rombolási düh vad kéjével dúlá és égeté s a keresztyéneket, úgy a papokat mint a világiakat, irgalom nélkül öldökölni kezdé. Dühök különösen a németek és olaszok ellen volt irányozva, kik Péter által különféle hivatalokban az országba szétszórva sanyargatták a hazafiakat; ezeket, a hol csak kézrekeríthették, a leggyalázatosabb halállal végezték ki, még nejeiknek és gyermekeiknek sem adva kegyelmet.

Péter, a mint a forradalom kitöréséről értesült, hogy a felföldről közelgő támadásnak ellenálljon, táborával a Duna éjszakai partján foglalt állomást. Azonban, minthogy az egész nemzetet magával ragadó mozgalom ellen biztosan csak csekély számú idegen fegyvereseire számíthatott, aggódo lélekkel nézett mindinkább sötétülő jövője elébe. Egy váratlan jelenet megdöbbsztő hatást idézett elő töprengő lelkében, s mélyen lehangoló katonái bátorságát, kikben az ügy igazságán alapuló lelkesedés különben is hiányzott. Egy éjjel három magyar lovas vágatott be táborába s ősi szokás szerint így kiáltá ki a nemzeti gyűlés határozatát: Isten szava s Endre és Levente parancsa, hogy a püspökök a papsággal együtt öletlessenek le, a dézások konczoltassanak föl, az ősi vallás állíttassék vissza, az adó töröltessék el végképen, és Péter emlékezete németeivel és olaszaival veszszen el örökre. Másnap reggel Péter, magyarokkal vegyes táborában is lázadástól tarthatva, hadait a Dunán Zsitvatónél átszállítá s Fejérvár felé sieté, hogy a koronát és kincstárát biztosítsa.

Bacha-nak van adva, azonban ugyanezen életírat Wion által eszközölt 1597-diki kiadásában »Vatha ex oppido Belo natus« áll. *S. Gerardi Acta et Scripta 347. l.* Vatháról és fiáról Jánouról, ki az I. Béla korabeli pogány lázadásban fő-zerepet vitt, érdekes hagyományt jegyzettek föl krónikáink e. h. hogy tudniillik a keresztyéneknek meg volt tiltva az ősi elátkozott vérségökből házassodni.

Azonban a forradalom villámgyors szelleme már ide is elhatott; a város kapuit bezárva, a tornyokat és bástyákat fegyveres polgárokkal megrakva találta.

E közben Endre és Levente a bérczekről megindult hógomoly módjára növekedő táborukkal ellenállás nélkül nyomultak az ország szíve felé. A papok és híveik, kik hitüket megtagadva a fölkelőkhöz csatlakozni nem akartak, tömegesen lettek a szerteszét dühöngő nép vér- és boszúszomjának áldozataivá; a kik menekülhettek, a Dunántúlra vonulva Fejérvár és más városok falai közt kerestek oltalmat.

Midőn Endre hadaival már a pesti révnél táborozott és többé kétség sem férhetett hozzá, hogy Péter és ügye végképen veszve van, a Fejérvárra menekült püspökök Gellért, Besztréd, Buld és Beneta, tanácsot tartván elhatározták, hogy Szónok ispánnal s több előkelő keresztyénnel együtt hódolva Endre elébe járuljanak s a keresztyén hit oltalmáért könyörögjenek. Utjuk közben Diódon megállapodván szent Szabina egyházában áhitatosan meggyónának, hol a hagyomány szerint Gellért püspök az egy Bonetán kívül mindnyájok vértanúi halálát megjövendőlé s őket az örök élet örömeivel vigasztalá és bátorítá. A hívek kis serege alig érkezett a Kelenföld aljában állott rév közelébe, midőn Vata és társai rájuk rohanának s őket közápórral boríták el. A beteges Gellért kocsiájában ülve vértanúi rajongással fogadá a dühös tömeget, s azokra, a kik kövekkel hajigálák, folytonosan keresztet vet vala. A pogányok ezen még inkább felbőszülve kocsiját a Duna partján feldönték s abból a már-már félholt püspököt kivonszolván talicskára tevék s úgy zúdíták le a meredek hegy tetejéről. Az összeronesolt de még pihegő vértanú mellét a lent álló pogányok lánssákkal átdöfődésék, s testét egy szikladarabra vonszolván, melyről, a legenda szerint, a megáradt Duna hullámai a vért hét esztendeig nem bírták lemosni, ott koponyáját összetördelék⁸⁾. E közben Buld

⁸⁾ Ez esemény emlékére a kegyes utódok ott a hely színén Gellért tiszteletére kápolnát emeltek, melynek ma már nyoma sem maradt fön. Eucél sokkal tartósabb emléket emelt neki a nép, midőn a hegyet, melyről letaszították, Gellért hegyének nevezte és maig is úgy hívja. — Érde-

püspök agyonkövezve ott a hely színén adta ki lelkét; míg Besztréd és Beneta a zavarban szerencsésen hajóra kapva a tulsó partra menekülhetett. Itt azonban megújula a vérengző jelenet; a pogányok megrohanák a menekülteket, s Endre közbelépésének is csak nagy bajjal sikerüle a sebekkel borított Besztrédet, ki harmadnapra csakugyan meg is halt, szerencsésebb társával együtt a dühöngők kezéből kiszabadítani. Nem menekülhetett a haláltól Szónok ispán sem, ki lovával a Dunába ugratva egy Mothmír nevű ember hajóján keresett és remélt menedéket. Ez őt, mint keresztatyját, a hajóba fölvévén szívesen kész lett volna megmenteni: azonban a parton álló pogányok iszonyú fenyegetéseitől megijedve vendégét agyonszúrta s a Dunába vetette. Így véreztek el a békéért és oltalomért könyörgendő püspökök és világi kísérők. Hasonló sors érte mind azon hű keresztyéneket, kik az ország különböző részeiben dühöngő pogányok kezeibe jutottak; úgy hogy, krónikáink kifejezése szerint, az ekkor a Krisztus hitéért leöldökölt papok és hívek számát csak az Isten és angyalai tudhatják⁹⁾. Az idegenek legnagyobb része a nép

kes az Istvánfinál olvasható késő kori monda, mely szerint a hatalmas Kőrögyi család tagjai, kiknek őse Gellért megöletésében részt vett volt, mihielyt véletlenül ezen Gellért tiszteletére épített kápolnába találtak lépni, hasokat nem tartóztathatva, azonnal összepocskolták magokat; mit a mohácsi vészben elesett utolsó Kőrögyi Péteren is, ki pedig oly vasgyomrú volt, hogy kigyót, békát, tücsköt bogarat undorodás nélkül összecevert, az ifju II. Lajos király a mese szerint gyakran nevetve tapasztalt. *Nicolai Istvánfin Hist. Coloniarum Agrippi, 1622. 131. l.*

⁹⁾ Vata lázadására s Gellért és társai vértanúi halálára legrégibb és legbővebb forrásunk a *Vita S. Gerardi, Endlichernél Monumenta Arpadiana 227—230. l.* Ez után írják azt le Kézain és a pozsonyi krónikán kívül többi hazai krónikáink is, mint *Marci Chron. 46—48. l., Chron. Budense 92—98. l.* és *Thuróczi II. rész 39. 40. feje.* — A püspökök, barátok és keresztyének leöletését, valamint Szónok (principum unus Zaunice nomine) legyilkoltatását, rövidebben az alteichi évkönyv is említi, *e. h. 803. l.*, mely szerint, mint krónikáink is mondják, hazáukban ekkor csak három püspök maradt életben. — Sz. Gellért életirata, valamint a XIII. századi rövid *Chronicon Posoniense Endlichernél e. h. 55. l.* Gellért halálát s ez utóbbi Modestus püspök megöletését is, 1047-re jegyezték föl; mit hitelesnek azért nem fogadhatunk el, mert a Pétert megbuktató forradalmat az egykorú külföldi évkönyvek 1046-ra üszre teszik, s a Széchényi

dühének áldozatául hullott el s csak kevesen lehettek közülök olyan szerencsések, hogy bár mindenükből kifosztva s üldözött vadként bolyongva a határon túl menekülhettek ¹⁾).

Péter Fejérvár alól német testőreivel Mosony felé vette útját, azzal a szándékkal, hogy osztrák földre meneküljön és segélyért Henrik királyhoz folyamodjék: de a határszéleken az utakat elállva, a hidakat és réveket örökkel megrakva s a vidéket lázongó csapatoktól zaklatva találta. Kétségbe eseten, biztos irány nélkül s a szabadulásra mind kevesebb kilátással bolyongva találkozott Endre érte küldött követével, ki őt ura nevében életéről biztosítván fölszólítja, hogy visszatérve jelenjék meg Endre udvarában, kinél tisztességes bánásmódban fog részesülni. Péter királyi vérből származott rokona adott szavával inkább hihetvén életét biztosítva, mintha fegyverrel kísértené meg utat törni a fölkelő népen keresztül, melytől irgalomra nem számíthatott, kénytelen kellett elszánni magát, hogy kised csapatával Endre elébe járúl s annak kezébe teszi le sorsát. Útközben azonban, a mint Fejérvártól már nem messze rejtett fegyveres csapatokat vett észre, a követ hitelességétől s törbe eséstől rettegve, híveivel együtt hirtelen útát veszítve futással igyekezett életét megmenteni. Üldözői a Tárnok völgyében eső Zámor helységben, a mai Fejér vármegyei zámori pusztán, érték utól. Itt egy udvarházba vonulva a kétségbeesés vad elszántságával harmadnapig élethalálra védte magát. Miután azonban testőreit az íjások majd mind egy lábbig elejtették, végre is a sokaság által elnyomatva, sebeikkel borítva, csaknem fél holtan került a makacs viadalban elkeseredett ellenségei kezébe, kik attól tartva, hogy valaha még a német király segélyével újabb vést találna hozni a hazára, szemei világát rögtön kioltották. Így vezették őt Endre elébe Fejérvárra, hol nejével együtt őrizet alá vettette nyomorult életét

nyi országos könyvtárban lévő régi magyar missale-codexben Gellért halálának napja (Passio S. Gerardi) ugyancsak észre szeptember 24-dikére van jegyezve.

¹⁾ Exules etiam plerique sunt interfecti, quidam vero aufugerunt pedestres, nudi et spoliati. *Annales Altahenses maiores* c. h. 803. l.

iszonyú kínok közt nem sokára bevégezte ¹⁾). Testét a pécsi székesegyházban temették el, melyet királyi bőkezűséggel építtetett ²⁾).

Ezzel be volt fejezve a véres tragoedia, melynek két fő bűsét a világtörténelem kérlelhetetlen bírósága multjokhoz és jelleműkhöz méltó ítélettel sujtotta le, igazságot szolgáltatva a megsértett erkölcsi értelemnek. De a sebek, melyeket ezen bitorlók zsarnoksága s a forradalmak dühöngése a nemzet testén ejtettek, Endre törvényes kormánya alatt is csak lassan hegedtek be, s az alkotmányosság és törvénytisztelet véd-

¹⁾ *Marci Chron.* 48. 49. l. *Budense* 100. l., *Thuróczi II. rész* 41. feje. — Péter megvakíttatását 1046-ra röviden említik, az *Annales Altahenses* c. h. 803. l., az *Annales Augustani Pertznél III. köt.* 125. l., *Lambertus Hersfeldensis* u. o. V. köt. 153. l. *Heimanni Augiensis Chron.* u. o. V. köt. 126. l. s. ezek nyomán több későbbi ker. külföldi évkönyvek is. A Pétert megvakító forradalom idejét a legbiztosabban határozza meg az egykorú *Reichenauer Hermann*, ki szerint az 1046-ban ősszel történt, midőn Henrik már Olaszországban volt; ugyanő emlékezik Péter nejéről is, kit a magyarok megvakított férjével együtt sok méltatlansággal illettek s őrizet alatt tartottak. — Hogy az 1055-ben elhalt cseh fejedelem özvegye Judith, a németeket s így tulajdon anyját is gyűlölő fia II. Szpitigneov üldözése elől Magyarországra menekülve, itt Péter királyhoz ment volna nőül, s így Péter még 1055. után is élt volna, mint *Cosmas Pragensis Pertznél VIII. köt.* 78. l. állítja s az *Annales Saxo U. o. VI. köt.* 692. l. utána mondja, nem egyéb világos tévedésnél. Az igaz, hogy Judith, valamint kisebbik fia Wratiszláv is, Magyarországra menekült, az is igaz hogy Wratiszláv, Olmüczben hátra hagyott neje halála után. Endre király Adelheid nevű leányával lépett újabb házasságra: de hogy Judith Péter királyllyal lett egybe, azt csak a magyar történelemben járatlan Kozma prágai dékán képzelhette.

²⁾ Hazai krónikáink c. h. — Ezen pécsi egyházra vonatkoznak a XII-dik század elején élt olasz eredetű lengyelországi névtelen szerzetes ezen szavai: *Petrus Veneticus... ecclesiam Sancti Petri de Bazoario inchoavit, quam nullus rex admodum inchoationis usque hodie consummavit Chron. Polonorum Pertznél VIII. köt.* 437. l. — Hogy a pécsi székesegyház mostani alakjában nem lehet régiebb a XII-dik század harmadik negyedénél s így Péter sirja ezen régiebb, egyszerűbb egyház alatt feküdt, melyet krónikáink szerint 1064-ben a tűzvész elhamvasztott, alaposan kimutatja *Henszlmann Imre, Magyarországi régészeti emlékei I. köt.* 3. l.

pajza alá visszatért nemzetnek még éveken át tartó erőfeszítésre volt szüksége, míg Magyarország Péter és Aba által könnyelműen eljátszott s gyalázatosan elárult függetlenségét III. Henrik császár kezéből fegyverrel visszavívhatta.

HENCKEL JÁNOS

MÁRIA KIRÁLYNÉ UDVARI PAPJA.

FRANKL VILMOS,

LEV. TAGTÖL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1872. június 6-ik ülésén.)

PESTEN

EGGENBERGER FÉLE AKAD. KÖNYVKEZESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

1872.